

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Haqverdizadə Nurlan Arzu oğlunun

**“Azərbaycanda bank işinin yaranması və inkişafı tarixi: nəzəri və praktiki
baxış”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: - 060403 Maliyyə

İxtisaslaşma: - Bank işi

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. A.A.Babayev

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n.,dos.Z.H.İbrahimov

Kafedra müdiri:

i.e.d.prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKİ - 2018

Mündəricat

GİRİŞ	3
I FƏSİL. Bank işinin meydana gəlməsi	8
1.1. Bank işinin yaranmasının ilkin əsasları və şərtləri	8
1.2. XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda sənayeləşmənin təsiri ilə kapitalist bank işinin inkişafı	15
1.3. 1900-1920-ci illərdə Azərbaycanda bank işinin inkişafı	17
II FƏSİL. Sovet dövründə Azərbaycanda bank işinin köklü islahatı və təkamülü	27
2.1. Yeni iqtisadi siyasət illərində Azərbaycanda bank işinin təşkilinin xüsusiyyətləri	27
2.2. 1930-1945-ci illərdə Azərbaycanda bank işində baş vermiş dəyişikliklər.....	28
2.3. II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Sovet Azərbaycanında bank işi.....	31
III FƏSİL. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanda bank işinin tam yenidən qurulması	35
3.1 Azərbaycanda bank işinin yenidən qurulmasının təməlinin qoyulması	35
3.2 2000 - 2015-ci illərdə Azərbaycanda bank işinin inkişafı	42
3.3 Milli iqtisadiyyatın yeni inkişaf modelinə keçməsi ilə əlaqədar Azərbaycanda bank işinin inkişaf perspektivləri	55
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	68
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI	77

GİRİŞ

Bazar münasibətləri şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişafının şaxələndirilməsi və modernləşdirilməsində dinamik inkişafı bank sisteminin formalaşdırılmasına prioritetlik verir. İslahatların müasir mərhələsində bank sisteminin mühüm daxili və xarici amillərin neqativ təsirinə baxmayaraq müvazinət halına qayıda bilməsi qabiliyyəti anlamına gələn dayanıqlığı maliyyə sferasında stabilliyin əsas şərtlərindən biridir.

İntensivləşən qloballaşma və rəqabətin artması prosesləri istənilən ölkədə mütərəqqi bank-maliyyə sisteminin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsini tələb edir. Belə ki, müvafiq sistem yaradılmadan dövlətin iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyi strategiyasını reallaşdırmağın qeyri-mümkünlüyü dərk edilir.

Bank sisteminin iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyinə, onun müvazinətinə xələl gətirən hallara qarşı həssaslığında ifadə olunan dayanıqlığına təsir edən amillər sırasında xarici kapitalın iştirakı amili xüsusi rola malikdir. Belə ki, bank sisteminin normativ-hüquqi bazasının təşəkkül mərhələsində olması xarici kapitalın postsosialist və postsovet ölkələrinin bank xidmətləri bazarında inhisarçılıq cəhdlərinə rəvac verir. Bank xidmətləri bazarında xarici kapitalın iştirakının milli bank sisteminin dayanıqlığına müsbət təsir imkanları, o cümlədən kapitallaşma səviyyəsinin yüksəlməsi, mütərəqqi bank texnologiyalarının geniş tətbiqinin pozitiv cəhətləri dəyərləndirilsə də həmin kapitalın dominantlığının sivil üsullarla məhdudlaşdırılması zərurəti də diqqətdən yayınmamalıdır.

Banklara etimadın mühüm amili kimi əmanətlərin sığortalınması mexanizminin təkmilləşdirilməsi əmanətlərin investisiya resurslarına transformasiyasında, milli bank sisteminin daxili investisiya bazarında fəalliyətinin artması isə iqtisadi təhlükəsizliyin təminatında həlledici rola malikdir. Odur ki, bank sisteminin dayanıqlığı üçün potensial təhlükələr, o cümlədən aqrar iqtisadiyata xarici investorların nəzərdə tutulan limitləri aşması və nəticədə investisiya siyasətinin təhlükəsizlik tələblərinə cavab verməməsi, ümumiyyətlə pul-kredit siyasətində və onun reallaşdırılması mexanizmində çatışmazlıqlar xüsusi araşdırılmalıdır.

Bank sistemində daimi təkmilləşdirilmə mexanizminə əsaslanan inkişafı inananlarının gerçəkləşməsi real iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla iqtisadi baxımdan maliyyə sabitliyinin təminatını, risklərin səmərəli idarə edilməsi sisteminin formalaşdırılmasını, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsini tələb edir.

Təhlükəsizliyi meyarlarına uyğun inkişafının təmin edilməsinin nəzəri-metodoloji qiymətləndirilməsi, təhlükəsiz və dayanıqlı bank sisteminin inkişafı istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi kimi problemlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Təqdim olunan dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığı yuxanda qeyd olunan və bir sıra digər amillərlə şərtlənir.

Problemin öyrənilməsi vəziyyəti. Azərbaycanın maliyyə- iqtisadçı alimlərinin, bank-maliyyə sahəsinin tədqiqatçılarının bir çox nümayəndələrinin problemə müxtəlif istiqamətlərdən səmərəli yanaşmaları və əldə etdikləri nəticələr problemin həllində mühüm addımlar hesab olunmalıdır. Belə ki, bank sisteminin formalaşması və onun vasitəçilik fəaliyyət mühitində iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyi tələblərinə adekvatlığı problemlərinin nəzəri, metodoloji və praktiki cəhətləri Z.Ə. Səmədzadə, A.F .Abbasov, Ş.Ə.Abdullayev, B.X. Ataşov, D.A.Bağirov, M.M,Bağirov, I.V. Əhmədov, M.X. Həsənli, M.C. Hüseyinov, H.A. Xəlillov, S.M. Məmmədov, Z.M. Məmmədov, M.M. Sadıqov, S.V. Salahov, R.A.Bəşirov, X.Ə. Hüseyinov və Azərbaycanın bir sıra iqtisadçı alimləri, Appel Cerald, Appel Marvin, Arnold Qlen, S.N. Babiçev, E.F Jukov, Коноплева Е.Е., А.А. Labzenko, O.İ. Lavruşin, B.B. Maslennikov, H.A. Попов, V.K. Sençaqov, E.B. Серова, А.П. Тулупникова və başqa xarici ölkə alimləri tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Onlar iqtisadiyyatın inkişafının şaxələndirilməsi və modernləşdirilməsində bank vasitəçiliyi sisteminin formalaşması, iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyi tələblərinə uyğun inkişafının müxtəlif cəhətlərini araşdırsalar da, xüsusi olaraq həmin problemləri öyrənməyi qarşılıqlı məqsəd qoymamışlar. Odur ki, çoxsaylı daxili və xarici amillərin ciddi təsirinə məruz qalan bank sisteminin dayanıqlığının iqtisadi-hüquqi əsaslarını araşdırmağa, bank fəaliyyətinin iqtisadi və ərzaq

təhlükəsizliyi tələblərinə cavab verməsi səviyyəsini xarakterizə edən göstəriciləri müəyyənləşdirməyə və onları dinamikada odur ki, dayanıqlı bank sisteminin formalaşması və onun inkişaf məsələləri, banxların dayanıqlı inkişafını şərtləndirən amillərin təsirinin sisteminin təkmilləşdirilməsi imkanlarını qiymətləndirərək, onların gerçəkləşdirilməsinin vasitə və istiqamətlərini əsaslandırmağa və bir sıra digər məsələlərin həllinə ehtiyac vardır.

Tədqiqatın məqsədi - dayanıqlı bank sisteminin formalaşması, onun iqtisadi və inkişaf meyarlarına müvafiq fəaliyyət və inkişaf mexanizminin təkmilləşdirilməsinin vasitə və istiqamətlərini müəyyən etməkdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- Bank işinin meydana gəlməsi şəraitinin araşdırılması
 - Bank işinin yaranmasının ilkin əsasları və şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi
 - XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda sənayeləşmənin təsiri ilə kapitalist bank işinin inkişafı tarixinin tədqiq olunması
 - 1900-1920-ci illərdə Azərbaycanda bank işinin inkişafının öyrənilməsi
 - Sovet dövründə Azərbaycanda bank işinin köklü islahatı və təkamülünün tədqiqi
 - Yeni iqtisadi siyasət illərində Azərbaycanda bank işinin təşkilinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi
 - 1930-1945-ci illərdə Azərbaycanda bank işində baş vermiş dəyişikliklər
 - II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Sovet Azərbaycanında bank işi sistemini tədqiqi
 - Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanda bank işinin tam yenidən qurulması prosesinin əsaslaşdırılması
- **Tədqiqatın obyekt** - Azərbaycan Respublikası ərazisindəki bankların inkişaf prosesi və fəaliyyətidir.
- **Tədqiqatın predmeti** - bazar münasibətləri şəraitində bankların inkişafı, fəaliyyətini, iqtisadi meyarları baxımından bank əməliyyatlarının miqyası və səmərəliliyini şərtləndirən meyllər, qanunauyğunlar, bank fəaliyyətinin

tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanlarını müəyyən edən amillərdir.

- **Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları.** Nəzəri əsas kimi ölkəmizin və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin bank fəaliyyətinin dayanıqlığı, iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyi problemlərinə dair tədqiqatları, Azərbaycan Respublikası Prezidentini fərman və qərarları, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları, qanunvericilik aktları, Mərkəzi Bankın qərarları və normativ sənədləri götürülmüşdür.

Yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşdığı mühitdə iqtisadi və bank islahatların, mülkiyyət formalarının müxtəlifliyini, bank əməliyyatların səmərəliliyini əks etdirən müddəalar tədqiqatın metodoloji əsasını təşkil edir. Tədqiqat prosesində sistemli təhlil, məqsədli proqram, normativ və bir sıra digər iqtisadi-statistik üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını - Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Dövlət Statistika Komitəsinin, Maliyyə və İqtisadi İnkişaf Nazirliyərinin, Azərbaycan Mərkəzi Bankının, Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının, müvafiq elmi-tədqiqat institutlarının məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

Azərbaycanda bank işinin yenidən qurulmasının təməlinin qoyulmasının kompleks şəkildə tədqiqi

2000 - 2015-ci illərdə Azərbaycanda bank işinin inkişafının statistik məlumatlara dayanaraq əsaslandırılması

-Milli iqtisadiyyatın yeni inkişaf modelinə keçməsi ilə əlaqədar Azərbaycanda bank işinin inkişaf perspektivlərinə dair təklif və tövsiyələrin verilməsi

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiyada əsaslandırılan nəzəri-metodik müddəalar və təcrübi tövsiyələr bank inkişaf səmərəliliyi və bu inkişafı milli bank sisteminin tələblərinə uyğunluğunu qiymətləndirmək, müvafiq tənzimləmə və

nəzarət mexanizmini təkmilləşdirmək istiqamətində prosesləri sürətləndirməyə imkan verir.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi - əsas nəzəri müddəalar və dissertasiyanın nəticələrinə dair 2 məqalə və 1 teziz çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, 9 paraqraf, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I. Bank işinin meydana gəlməsi

1.1. Bank işinin yaranmasının ilkin əsasları və şərtləri

Banklar - əmtəə- pul təsərrüfatının mütləq atributudur. Onlar tarixən bir-birindən ayrılmamışlar: dəyərin pul formasının dövriyyəsinin başlanğıcını, həmçinin bank işinin başlanğıcı da hesab etmək olar, bank fəaliyyətinin inkişafının kamillik dərəcəsi isə hər zaman bu və ya digər şəkildə iqtisadiyyatdakı əmtəə-pul əlaqələrinin inkişaf dərəcəsinə uyğun olmuşdur.

Bank, bank sisteminin elementi olub mütləq şəkildə:

1. Bank statusuna, lisenziyaya, bank əməliyyatlarını yerinə yetinmək hüququna malik olan, mükəmməl oyun qaydalarını özündə cəmləşdirən, vahid bir qurum kımı
2. Ümumi və xüsusi orqanlarla, cəmiyyətin hüquqi normativləri ilə müntəzəm fəaliyyət göstərməlidir.
3. Ətraf mütiitdəki dəyişikliklərə tez bir şəkildə uyğunlaşdırılması
4. . Bank sisteminin başqa faktorları ilə qarşılıqlı əlaqəsi

Azərbaycanda bankların və bank işinin yaranması tarixini təhlil etməzdən öncə dünyada bank işinin meydana gəlməsi mərhələlərinin nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğun olar. Bank institutlarının ilkin forması və yaranma vaxtı barədə iqtisadi ədəbiyyatda qəti fikir yoxdur. Tarix bizə qədim xalqların pulları (balıq qulaqları, xəzlər, qızıl sikkələr, “nadir ağ maralın dərisi” (7, s.95) və s. barədə daha dolğun məlumatlar çatdırıb. Başqa sözlə, qədim pul dövriyyəsinə dair informasiya o dövrdəki sadə kredit institutlarının fəaliyyəti barədə məlumatdan daha çoxdur. Bəzi tədqiqatlar bu təsisatların yarısının daxili pul dövriyyəsi formalaşmış ölkələr arasında ticarət əlaqələrini genişləndiyi dövrə, digərləri isə onları daha qədim dövrə aid edir.

Müasir tipli bank işi orta əsrlərdə İtaliyada meydana gəlmişdir. Həmin dövürdə İtaliya Avropanı Şərqi ölkələri ilə birləşdirən bir çox ticarət yollarının mərkəzi kimi çıxış edirdi. Kilsənin saxlanılması məqsədi (papaya məxsus onda bir hissə) ilə bütün Avropadan ölkələrin sikkələri ilə ödənilən pul vergiləri İtaliyada toplanırdı. Məhz

belə bir münbit sikkəni digərləri ilə dəyişib pulları saxlamaqla yanaşı veksəl dövriyyəsinin inkişafına da yardım edirdilər.

XV əsrin əvvəllərində müasir tipli ilk banklar yarandı: Genuyada müqəddəs Georgi Bankı, daha sonra isə Venesiyə və Florensiya bankları (1587). Təxminən bu dövrdə İtaliyada mühasibat uçotunun müasir ikili yazılış sistemi inkişaf etməyə başladı. Bir çox tarixi tədqiqatlarda faiz əmanətləri qəbul edən və yazılı iltizam almaqla və müxtəlif qiymətli əşyaların girov qoyulması yolu ilə ssuda verən Vavilon bankirləri haqqında məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Artıq e.ə. VIII əsrdə Vavilon bank əmanətləri qəbul edir, onlar üzrə faizlər ödəyir, ssudalar verir və hətta bank biletləri də buraxırdı. Bundan əlavə, tarixçilərin fikrincə, hələ bizim eradan 2300 il əvvəl xaldeylərin malik olduqları ticarət şirkətləri özlərinin birbaşa funksiyalarını yerinə yetirməklə yanaşı ssudlar da verirdi.

Həqiqətən, kreditor və borc alanın mövcudluğu hələ bankın yaranması demək deyil, onların varlığı sonuncunun yaranması üçün ilkin şərtidir.

Linqvistik və etimologiya bank işinin yaranması barədə materialı fikir söyləməyə imkan verir. İtalyanca “banca” və qədim qədim firsız dilində “bonque”-masa deməkdir. Bank – masalar alqı – satqı əməliyyatları həyata keçirilən meydanlarda qoyulurdu. Ticarət ayrı – ayrı dövlətlərin, şəhərlərin və şəxslərin zəbt etdiyi sikkələrlə aparılırdı, vahid pul sistemi yox idi. Pullar müxtəlif formalı, müxtəlif dəyərli və adətən, nominal dəyərindən ucuz olurdu. Belə şəraitdə müxtəlif pulları tanıyan, qiymətləndirən, mübadiləyə məsləhət verən ixtisaslı adamlara tələbat var idi. Bunlar sərtaflar idi. X əsrdə dünya ticarətinin mərkəzin İtaliya olduğu üçün bura hər yerdən əmtəələr və müxtəlif pullar daxil olurdu. Məntiqi olaraq bankirlər ticarət əməliyyatlarının vacib iştirakçılarna çevrilir, bank – masalar isə inkişafını gücləndirirdi. Qədim Yunanıstanda bu masalar trapezida (yunanca trapeza – masa), Qədim Roma isə mensariya (latınca mensa – masa) adlanırdı. Sonuncular valyuta mübadiləsi ilə yanaşı, digər pul əməliyyatları ilə də məşğul olurdu. Bu, nəzəriyyənin müdafiəçilərinin fikrincə, ilk banklar mübadilə işi – müxtəlif dövlət və şəhərlərin

pullarını dəyişmək işi əsasında yaranıb. Amma mübadilə əməliyyatı əmtəə mübadiləsinin formasıdır, onda hələ kredit platforması yoxdur.

Bu fikrə görə, bankların yaranması pulun dünya pulu funksiyasını oynadığı vaxta təsdiq edir. Bu fərziyyə bankların əvvəl, pul daxili dövriyyədə olduğu vaxtda hələ formalaşmadığını bildirir.

Bankların yaranmasının digər nəzəriyyəsi isə qızıl işi ustaları ilə əlaqəlidir. Qızılın universal ödəniş vasitəsi olduğu zaman məlum oldu ki, qızılın saxlanması, çəkilməsi və hər dəfə yoxlanması həm alıcılara həm də satıcılara əlavə narahatlıq və təhlükə doğurur. Ona görə xüsusi anbarları və mühafizələri olan zərgərliklər müəyyən haqla qızılı saxlanmağı təklif etdilər. Beləliklə, qızıl iş ustaları zümrəsi yarandı. Artıq istənilən əmtəə əvəzində qızıl yox, uyğun yazılır şəhadətnamə verilirdi. Qiymətli kağızın yeni sahibi də ya onu tezliklə qızıla çevirir, ya başqa əmtəə alqısına xərcləyir, ya da müəyyən müddət ərzində saxlayırdı. İlk bankirlərin prototipi olaraq qızıl iş ustaları 100% - lik ehtiyat sisteminə malik idi. Onların kağız pulları qızılıla tamamilə örtülmüşdü və istənilən an bütün tələbləri yerinə yetirilə bilərdi. Amma getdikcə ilk bankirlər belə bir meyli aşkar etdilər ki, onlara gətirilən qızılın miqdarı götürüləndən çoxdur və xeyli həcmdə qızıl uzun müddət toxunulmamış qalır. Demək, həmin qızılın bir hissəsini borc vermək və ya olan qızıldan çox qızıl pul buraxmaq olar. Qızıl iş ustaları bu əməliyyatla həm kredit verirdilər, qoyulan qızıla görə haqq almaq əvəzinə faiz ödəmək mümkünlüyünü aşkar etdilər, həm də dövriyyədəki pul kütləsini araşdırmış oldular. Bu addımla qismən ehtiyatlar sistemi formalaşdı. Tarixçilərin fikrincə, 2300 il bundan əvvəl qallarda alqı – satqı əməliyyatları ilə yanaşı, ssuda verən ticarət şirkətləri də var idi.

Qədim Babilistanda milladan əvvəl VI əsrdə, Qədim Yunanıstanda əmanət əməliyyatları - əmtəə qoyuluşu və faiz ödənilməsi mövcud idi. İlk bank əməliyyatlarını ayrı – ayrı şəxslər və dini məbədlər aparırdı. Sonuncularda külli miqdarda var-dövlət toplanırdı. Məbədlərə hörmətlə yanaşan quldurlar onları talamırdı. Ona görə dini təsisatlar qiymətli şeylərin əlverişli saxlanma yerinə çevrilmişdi.

İlk banklar kredit verərkən girov kimi mallar, gəmilər, evlər və hətta insanlar (qullar) götürülürdü. Bəzi tədqiqatçılar bank ssudalarının yüksək faizlə verilməsini göstərərək, bəzən onun illik 36% - ə çatmasını vurğulayır.

Qədim Yunanıstanda kredit pulu kimi əmanət hesablarına 16% illik verilirdi. Qədim Rusiyada verilən ilk kreditlər də baha olmuşdur. Yaroslav Mudr dövründə isə kreditin maksimal faizinə hədd qoyulmuş və illik 20% göstərilmişdir. Kredit qısa müddətli olurdusa, illik 40% - ə icazə verilirdi, 60% illik dəyərəcəyə görə isə kreditor cəzalandırılmış. Digər tədqiqatçılar ilk bankların kredit faizinin illik 6% -dən xüsusi riskli əməliyyatlara görə aylıq 48%-dək olduğunu göstərir.

Bəzi tədqiqatçılar ilk bank institutlarının kapitalizmin inkişafının ilk pilləsində XIV və XV əsrlərdə italyan şəhərlərində Venesiya və Kenuyada yaranmasını təkzib edərək, bu təsisatların dövlətin formalaşdığı quldarlıq dövrünə aid olduğu vurğulanır. Bu fikrin müdafiəçisi olduğunu bildiren O.Lavruşin bankı pul təsərrüfatının inkişafının elə səviyyəsi sayır ki, kredit, pul, hesablaşma əməliyyatları vahid mərkəzdə cəmləşmiş olsun. Bank işinin inkişafının özəyi Qədim Şərq, Yunan- Roma mədəniyyəti sayılır. Amma artıq orta əsrlərdə bu proses Avropanın şimal və qərbinə yerini dəyişir. Buna səbəb yeni ticarət yolları və gəmiçiliyin inkişafı əsasında XV-XVII əsrlərdə dünya ticarəti mərkəzinə eyni istiqamətdə yerdəyişməsi olur. Bu dövürdə banklar kilsənin təzyiqlərinə məruz qalmışlar. Burada o dövrlərdə dinin cəmiyyətdə oynadığı rolu da nəzərə almaq lazımdır. Buna səbəb kasıblara yüksək faizlə ssuda verilməsi göstərilərsə də, o zamanlar dinin dövlətdə oynadığı rolu bilərək, bu aksiyanı həm də maliyyə ehtiyatlarını nəzarətdə saxlamaq arzusu kimi də qəbul etmək olar. İntibah dövründə isə bank əmanət və kreditlərin əsas hissəsini varlı təbəqəyə aidliyi kilsə - bank qarşılıqlarının zəifləməsinə səbəb olur. Bank işi yeni məkənda geniş imkanlara malik olmağa başlayır. Məhz bu dövürdə yaxşı inkişaf etmiş maliyyə sisteminə tələbatı olan gələcək sənaye inqilabının toxumları səpilmişdir. Buxar maşınının ixtirası, kütləvi istehsalın artımı dünya ticarətinin inkişafına səbəb oldu. Bu da öz növbəsində ödənişlərin yeni üsullarla aparılması və kredit resurslarına yaxınlıq tələbi yaratdı. Yeni tələbatları ödəyən banklar daha tez

inkişaf edirdi. İtaliyanın “Mediçi”, Almaniyanın “Xoxştetter” bankı belələrindən idi. Bank ənənələrini başqa dövlətlərdən mənimsəyən ABŞ-da bu proseslərin necə getdiyini maraqlandırır. Şimali və Cənubi Amerikada yeni müstəmləkələr əmələ gəldikcə, Avropa bank praktikasını Yeni Dünyaya keçirilirdi. Əvvəlcə müstəmləkəçilərin gəldiyi ölkələrin bankları ilə işləyirdi, lakin XIX əsrin əvvəllərində bir çox ştatların hökuməti yeni bank şirkətləri yaratmaq üçün çarter (icazə) verməyə başladı. Onların əksəriyyəti kommersiya müəssisələrinin şəbəkəsi idi: ərzaq məhsulları, kənd təsərrüfatı avadanlıqları və s. ilə məşğul olan bu təşkilatlarda bank xidmətləri ikinci dərəcə idi. Professionalıqla idarə olunan bank firmaları isə bir neçə mərkəzdə, əsasən Nyu – Yorkda toplanmış oldu.

Bank sisteminin təkamülünü bankların yaranma zəruriyyətini bilmədən dərk etmək mümkün deyil, Kredit münasibətlərinin inkişafının qanunauyğunluqlarını aşkarlamaq üçün onların tarixi və məntiqi pillələrini bilmək lazımdır. Kredit münasibətlərinin I tipi onun sadə forması olan kreditor və borc götürən arasında bilavasitə münasibətlərdir. Bu zaman müəyyən sərbəst vəsaitin və əlavə vəsaitə tələbatı olan şəxslər bir – birləri ilə vasitəçi köməkliyi olmadan əlaqəyə girir. Bu münasibətlər sadə olsalar da, özlərində kredit münasibətlərini sonrakı inkişafında mənbə rolunu oynayan daxili ziddiyyətləri saxlayır. Kredit münasibətlərin ən vacib daxili ziddiyyəti kreditor və borc alan arasındakı ziddiyyətdir. Bu ziddiyyət müxtəlif formalarda özünü göstərir. Kredit münasibətlərinin I mərhələsində digərləri ilə yanaşı, bu təzahür formaları çıxış edir:

- Kreditorun sərbəst vəsaitin həcmi və borc alanın tələbi arasında ziddiyyət:
- Kreditorun sərbəst vəsaitin müddəti ilə borc alanın tələbi arasında ziddiyyət:

İstənilən kredit münasibəti yalnız ssudanın həcmi və müddəti hər iki tərəfi qane etdikdə yarana bilər. Eləcə də kreditor yalnız vəsaitin geri qayıtmasına əmin olduqda borc verə və o, kəs hal təsədüfünü istisna etməyə çalışar.

I tip kredit münasibətlərinin göstərilən ziddiyyətləri onun II tipinin formalaşmasına səbəb olur. Bu vasitəçi ilə həyata keçən kredit əməliyyatlarıdır.

Bir kredit münasibəti tipin digərini inkar etməsi baş verir. Amma bu inkar I tipin məhv olması deyil. Bu proses dialektik olduğunu inkar prosesində göstərən müsbət olan saxlanılır. II tipin əsasını bank krediti təşkil edir, vasitəçi rolunda bank çıxış edir. Bank sistemi yaranır, lakin kreditor və borc alan arasındakı ziddiyyət ləğv olmayaraq yeni təzahür formaları tapır:

- Bank sisteminə daxil olan kredit resurslarının həcmi ilə iqtisadiyyatın kapitalla tələbatı arasında ziddiyyət:

- Kredit resursların sərbəstlik vaxtı ilə onlara tələbin müddəti arasında ziddiyyət:

Əgər kredit qoyuluşları resurlardan az olarsa, iqtisadiyyatda vəsaitin dövriyyəsi zəifləyir, istehsalın səmərəliliyi aşağı düşür. Əksinə qoyuluşlar resurlardan çox olarsa, bu xalq təsərrüfatının artıq kreditləşməsinə səbəb olar. Bank sisteminin inkişafında yeni institutların yaranması bu ziddiyyətlərin nəinki ləğv etmir, hətta daha da, möhkəmləndirir.

Kredit sistemi qrup maraqlarını müdafiə edərək, ictimai mənafeyə zidd də fəaliyyət göstərə bilər. Çıxış yolu nədir? Yəqin ki kredit sistemini ləğv etmək məsələnin həlli deyildir. Çünki göstərilən səbəblərə görə, kredit münasibətlərində vasitəçilər onsuzda yaranacaq. Ona görə kredit sistemi içərisində bir orqan seçmək və tənzimləmə funksiyalarını ona həvalə etmək zəruriliyi ortaya çıxdı. Amma praktiki olaraq kredit sistemini bütün institutlarını bir mərkəzdən idarə etmək çətin olar. Kredit sisteminin özünün daxilindəki sistemlərinə isə bunu etmək asanlaşır. Bank sistemində belə bir təşkilat mərkəzi bankdır. Təcrübə göstərir ki, bu qrup dövlət tərəfindən idarə olunmalıdır. Bu proses II tipin dialektik inkarı və kredit münasibətlərinin planlı, tənzimlənən formasının yaradılması ilə nəticələnir. Beləliklə, kredit münasibətləri yeni, daha yüksək mərhələyə qalxaraq, III tipi təşkil edir. Buradan görünür ki, kredit münasibətlərinin tarixi onun ziddiyyətlərini tarixidir. Kredit əmtəə - pul münasibətləri ziddiyyət məhsulu olaraq öz daxili ziddiyyətlərinin inkişafı şəraitində formalaşır. Bununla bərabər, kreditin inkişafına bu münasibətlərin əlaqəli cəhətləri çox böyük təsir edir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin kökləri qədim dövrlərə gedib çıxır. Bunu sübut edən faktlardan biri də aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı Azərbaycanda eramızdan əvvəl mövcud olmuş Albaniya və Atropatena dövlətlərinin ərazisində istifadə edilən yerli sikkələrin tapılmasıdır. Tapılan belə pullardan ən qədimi Makedoniyalı İsgəndərin zamanına aid edilir. E.ə. III əsrin II yarısından etibarən albanlar və atropatenalılar artıq digər dövlətlərlə ticarət əlaqələri qurduqlarından İsgəndərin həmin pullarına bənzər sikkələr zərb etməyə başlamışdılar.

Azərbaycan Sasanilər və daha sonrakı dövrdə Ərəb Xilafəti tərəfindən işğal olduğu müddətdə həmin dövlətlər öz mis, gümüş və qızıl sikkələrini Azərbaycanda, xüsusilə də Naxçıvanda, xilafətin parçalanmasından sonra yaranan dövlətlərdən olan Şirvanşahlar Şamaxıda, Sacilər Bərdədə, Salarilər Ərdəbildə, Şəddadilər Gəncədə, Rəvvadilər isə Təbrizdə öz sikkələrini zərb etdirirdilər.

XII-XIV əsrlərdə Azərbaycanda mövcud olmuş müxtəlif feodal dövlətləri – Səlcuqlar, Atabəylər, Hülakülər, Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular dövlətlərinin hakimiyyəti dövründə də Azərbaycan ərazisində gümüş dirhəmlər və təngələr kimi müxtəlif pul vahidləri dövriyyədə idi.

Ölkədə fəaliyyət göstərən banklar birpilləli və ikipilləli formada təşkil oluna bilirlər. Birpilləli variant ölkədə mərkəzi bank olmadıqda və ya yalnız birmərkəzi bank fəaliyyət göstərdikdə mövcud ola bilər. Əlbəttə ki, bu vəziyyətdə bank sistemindən danışmaq hələ çox tez olardı.

Sivil bazar iqtisadiyyatında bank sistemi yalnız ikipilləli ola bilər. Bu zaman birinci pillədə - ölkənin mərkəzi bankı, ikinci pillədə isə kommertiya bankları və digər kredit təşkilatları durur. Bankların ikipilləli sisteminin yaranması bazar iqtisadiyyatının xarakteri ilə əlaqədardır. Belə ki, bu şərait, bir tərəfdən kommertiya bankları tərəfindən təmin olunan sərbəst istehsalçılıq və maliyyə vəsaitlərindən sərbəst istifadəni tələb edir, İkinci tərəfdən isə müəyyən dərəcədə dövlət tənzimlənməsinin vacibliyini tələb edir ki, bu da xüsusi institut olan dövlət bankı vasitəsilə həyata keçirilir.

1.2. XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda sənayeləşmənin təsiri ilə kapitalist bank işinin inkişafı

XIX əsrin axırı və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda sənayenin ümumi inkişaf səviyyəsi çar Rusiyasının bir sıra rayonları ilə müqayisədə çox yüksək yer tutdu. Zaqafqaziyada olan fabrik-zavod sənaye müəssisələrinin 59%-i, istehsal olunan ümumi sənaye məhsulunun 94%-ə qədəri və sənaye fəhlələrinin 75%-i Azərbaycanın payına düşürdü. Bir çox sənaye sahələrində məhsul istehsalında Azərbaycan Rusiya imperiyasında əhəmiyyətli yer tuturdu. Belə ki, Rusiya imperiyasında istehsal olunan neftin 74,6%-ni, pambıq lifinin 10%-ni, tutulan balığın 9,0%-ni, istehsal olunan xam ipəyin 8,0%-ni və elektrik enerjisinin 6,0%-ni Azərbaycan sənayesi verirdi. Azərbaycan eyni zamanda bütün Rusiya İmperiyasının sənayesi inkişaf etmiş ən iri əyalətlərindən biri səviyyəsinə qalxdı.

Əksər tarixi ədəbiyyatlarda inqilabdan əvvəl Azərbaycanın geri qalmış bir ölkə kimi qeyd olunması son vaxtlara kimi adi bir hala çevrilmişdi. Lakin yuxarıda qeyd edilən faktlar bunun tamamilə əksini deyir. O, dövrdə bir sıra inkişaf etmiş ölkələr üçün xarakterik olan bir çox əlamətlərdən biri olan bank – kredit münasibətləri də Azərbaycanda da özünü göstərirdi. Onların təhlili bu gün müstəqil respublikamız üçün çox əhəmiyyət kəsb edir.

Bu sahədə aparılan tədqiqatlar Azərbaycanda kredit – bank sisteminin XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində formalaşdığını göstərir. Amma məsələyə bəşəriyyətin və Azərbaycan xalqının inkişafı kontekstində yanaşsaq, yəqin ki, vətənimizdə bank əməliyyatlarının köklərinin daha dərin tarixə məxsus mənsub olması aşkarlanar.

XX əsrin əvvəllərində bank kapitalının sənaye kapitalı ilə qovuşması kapitalist inkişafının intensivliyini qabarıq sürətdə göstərdi. Ticarətin və sənayenin sürətlə inkişafı səhmdar – kommersiya banklarının sayının artması və onların iqtisadiyyatda rolunun yeni səviyyəyə qalxmasına səbəb oldu. Bank əməliyyatları əhəmiyyətli sürətdə dəyişdi. Əmtəə kreditləri, əmtəələrin komissiyon əsasında alınması və satılması intensivləşirdi. Banklar müəssisələri kreditləşdirməkdən onların maliyyələşdirilməsinə köməyə başladı. Kredit iqtisadiyyatın bütün sahələrinə nüfuz

etməyə çalışırdı. Bu baxımdan bank fəaliyyətinin ağırlıq mərkəzi öz yerini dəyişmişdi. Rusiyanın maliyyə nəzəri 1916-cı il, 25 aprel tarixli xüsusi təqdiqatda göstərilən “külli miqdarda kapitalı öz əlində cəmləşdirən kredit müəssisələri ölkənin bütün iqtisadi münasibətlərinə, xüsusilə də ticarət – sənaye fəaliyyətinin gedişatına və inkişafına güclü təsir göstərə bilər.

Kredit təşkilatları, ilk növbədə banklar kifayət qədər pul vəsaitlərinə malik idilər. Banklar müxtəlif sənaye və ticarət dairələrinə, mülkədarlara, orta və xırda burjuaziya sinfinə kreditlər verirdilər. Bakı banklarının əsas müştəriləri neft sənayesi və onunla əlaqədar sahələrdə fəaliyyət göstərən iri sənayeçilər və səhmdar firmaları idilər. Azərbaycanın başqa şəhərlərində – Yelizavetpol, Nuxa və Şuşada ipəkdolama, pambıqtəmizləmə, konyak zavodlarının sahibləri yerli kənd təsərrüfatı xammalının alqı-satqısı ilə məşğul olan tacirlər bankların müştəriləri idilər. Pambıqçılıq, ipəkçilik, üzümçülük, şərabçılıq, çəltikçilik, bağçılıq və taxılçılıq sahələrində məşğul olan orta və xırda kənd burjuaziya nümayəndələri isə başlıca olaraq kredit cəmiyyətlərinin, ssuda əmanət yoldaşlıqları və kassalarının müştəriləri idilər. İri mülkədarlar torpaq banklarının xidmətlərindən istifadə edirdilər.

Yerli sənaye və ticarət dairələrinin kreditlə təchiz olunması, veksellərin uçotu və əmtəə qalıqlarına verilən ssudalar qaydasında komməriya kreditinin iqtisadiyyata cəlb olunması, onun sürətli inkişafına kömək edirdi. Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində komməriya bankları hər il 70-80 mln. manat məbləğində veksellərin uçotu əməliyyatlarını aparırdılar.

Kreditin digər növlərinə gəldikdə qeyd etmək lazımdır ki, 1914-cü ilə qədər iri mülkədarlar tərəfindən hər il orta hesabla 5-6 mln. manatlıq ipoteka krediti alınır. Orta və xırda kənd burjuaziyası, xırda ticarətçilər və sənətkarlar 1909-1914-cü illər ərzində kiçik kredit müəssisələrindən 6 mln. manat məbləğində kredit almışdılar. Bakı şəhər kredit cəmiyyəti fəaliyyət göstərirdiyi 1900-1916-ci illər ərzində, şəhərin daşınmaz əmlakının girovu müqabilində 21 mln. manat məbləğində ssuda əməliyyatları aparmışdı.

Kredit müəssisələri öz müştərilərini sələmçilərə nisbətən daha güzəştli şərtlərlə, yəni illik 5-6 faiz dərəcəsi ilə kreditləşdirirdilər. Məlumdur ki, müharibələr iqtisadiyyata dağıdıcı zərbə vurur. Məhz birinci dünya müharibəsində də belə olmuşdu. Azərbaycan birinci dünya müharibəsində bilavasitə iştirak etməsə də, hər halda müharibənin iqtisadiyyata təsiri olmuşdu. Belə ki, pul tədavülü tamamilə bərhad hala düşmüşdü. Bu illərdə iqtisadiyyatın bərpa olunması və pul tədavülünün qaydaya salınması Azərbaycan Demokratik Respublikasının (ADR) öhdəsinə düşdü.

1.3. 1900-1920-ci illərdə Azərbaycanda bank işinin inkişafı

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın kredit sisteminin yaradılmasında Rusiyanın səhmdar bank kapitalının fəal iştirakı olmuşdur. Artıq 1916-cı ildə Rusiya ən iri banklar siyahısında olan 12-sinin Bakı şöbələri fəaliyyət göstərirdi. Bu cür şəraitdə mühüm hadisə Bakı Tacir Bankının 1914-cü ilin 15 aprelindən fəaliyyətə başlaması oldu. Onun təsisçisi neft istehsalının yüksək təmərküzləşməsi və kapitalın mərkəzləşməsinə əsaslanırdı. Eyni zamanda bu hadisə milli kapitalın kredit sistemində aktiv mədaxilini, burada Rusiyanın maliyyə oliqarxiyasının bir qrupunun formalaşmasını göstərirdi. Dövlət Bankının Bakı şöbəsinin uçot komitəsinin üzvü, Peterburq Beynəlxalq Bank Şurasının üzvü hacı Zeynalabdin Tağıyev şuranın sədri, Musa Hacıyev isə idarə heyətinin sədri idi. Bankın məqsədi Tağıyevin sənaye müəssisələrini kreditləşdirmək, milli sahibkarlara hərtəfli kömək götürmək idi.

“Kaspi” qazetində qeyd olunurdu ki, yeni bank qarşısına əsasən neft sənayesinə xidmət göstərmək vəzifəsini qoysa da, həm neft sənayesinə yardımçı olan mexaniki və qazma işlərinə, həm də sənayenin digər sahələrinə - pambıqçılığa, balıqçılığa, taxılçılığa lazımi fikir verərək, İranda əmtəə mübadiləsinə təsir göstərəcəkdir. 1915-ci ilin martında Ticari Bankı Rusiyanın bütün əyalət banklarının birləşdirilməsi layihəsini irəli sürdü. Bu yerli sənayenin maliyələşdirilməsini genişləndirmək

məqsədi ilə edilirdi. Bu dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsini səciyyələndirən 2 aspekti də diqqətinizə çatdırmaq istərdik:

- Peterburq banklarının Bakı bazarını yüksək qiymətləndirməsi;
- Tükənməz sərvətlərlə zəngin olan Bakının Rusiyanın pul bazarında əhəmiyyətli çəkiyə malik olması.

XX əsrdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafı və iqtisadi nəzəriyyəsinin formalaşmasının mühüm bir mərhələsi kimi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin iqtisadi siyasətini və onunla bağlı məsələləri öyrənmək üçün zaman etibarilə bu dövrə ən yaxın vaxt ərzində azərbaycanlı təfəkküründə formalaşmaqda olan iqtisadi dünyagörüşünü nəzərdən keçirmək lazımdır. Çünki Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə iqtisadi nəzəriyyənin ortaya çıxması üçün zəmin həmin dövrdən yaranmağa başlamışdı.

1905-ci il fevralın 18- də Rusiya çarı, Dövlət Duması layihəsinin hazırlanmasına dair bəyanat verir. Bəhs etdiyimiz dövrün hadisələrinin fəal iştirakçısı, görkəmli ictimai- siyasi və ədəbi xadim Hüseyn Baykara yazırdı ki, «Rusiya çarının verdiyi bəyanat dövründə» Azərbaycanın «millət xadimləri» də layihədə xalqının siyasi, sosial, mədəni, iqtisadi və başqa ehtiyaclarının nəzərə alınmasına çalışırdılar. Onlar «ümummilləti haqq istəyi» şəklində əsaslandırılmış geniş və memorandum mahiyyətində sənəd hazırlamışlar. Bu layihənin hazırlanmasında Fərrux bəy Vazirov, Əlimərdan bəy Topçubaşov və Əhməd bəy Ağayevin böyük rolu olmuşdur.

H.Baykara Kazan türkü, görkəmli alim Musa Carullah Biqinin «İslahat əsasları» (Petroqrada, 1915, s. 159- 162) kitabından «Qafqaz müsəlmanlarının tələblərini» təqdim edir. Qeyd edək ki, təqdim olunmuş 15 maddədən ibarət bu tələblərin VII, VIII və IX maddələri sırf iqtisadi məzmunlu olmaqla dövrün iqtisadi biliklərinin ümumiləşmiş məhsulu idi.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, yuxarıda göstərilən maddələrdən və fikirlərdən aydın olur ki, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına qədərki dövrdə Azərbaycanda iqtisadi nəzəriyyənin əsas özünəməxsus cəhətlərindən biri iqtisadi islahat aparmaq zərurətinin milli, siyasi müstəqilliyə aparan

islahatlarla əlaqəli şəkildə verilməsidir.

Azərbaycan hökuməti 1918-ci ilin sentyabrında Gəncədən Bakıya köçəndən sonra Bakı quberniyasında bazar əlaqələrində tədricən canlanma əmələ gəlməyə başladı. Xalqın əksəriyyətinin iradəsini ifadə edən milli Azərbaycan hökumətinin öz dövlətçiliyini qurmaq yolunda təbii ki, ölkənin bütün həyatında, ilk növbədə də iqtisadiyyatda sabitliyə nail olmaq üçün çoxlu işlər görməli idi. Hökumətin maliyyə-iqtisadi sahədə normal şərait yaratmaq üçün atdığı İlk addımlardan biri gənc respublikanın pul vahidinin məzənnəsinin Rusiyanın pul vahidi ilə uyğunlaşdırılması oldu.

O vaxtlar Maliyyə Nazirliyinin kredit şöbəsi qeyd edirdi: «Bu tədbirin əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl ondan ibarətdir ki, əhalidə əvvəlki pul vahidinə olduğu kimi yeni pul vahidinə də inam oyatsın». Bu fikirdə müəyyən həqiqət olsa da, heç kəsə sirr deyildir ki, hər hansı pul vahidinə ehtibar və inam o vaxt böyük olar ki, həmin valyutanın arxasında konkret mal tutumu olsun. İqtisadiyyatın fəaliyyəti ahəngdar davam etsin.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti iqtisadi sahədə də, xüsusən də maliyyə siyasətində müstəqil siyasət yeritməyə üstünlük verirdi. Məşhur sahibkar Hacı Zeynalabdin Tağıyev o zaman yazırdı: «Dövlətin əsl siyasi müstəqilliyi ancaq maliyyə və iqtisadi müstəqilliyi əsasında ola bilər, əks təqdirdə siyasi fikirlərində azad olan vətəndaşlar sənaye və ticarət cəhətdən güclü olan qonşuların quluna çevrilə bilərlər. Ona görə də, azad ticarət və azad sənayeni müdafiə etmək, Azərbaycan Respublikasının belə maddi müstəqilliyi üçün əsas addımdır» (I, f.894, s.10, iş 95, v.22).

Azərbaycan Respublikası hökumətinin 1918-ci il iyulun 1-dən qüvvəyə minən qərarına görə Respublika ərazisində işləyən bütün pul nişanələri o cümlədən, ümumrusiya pulu (Nikolayev və Kerenski), Bakı və Zaqafqaziya bonu eyni dəyərə (qiymətə) malikdir, eyni valyutadır, bu mənada 1 türk kağız lirəsi yuxarıda qeyd edilən nişanədən olanların (Nikolayev, Kerenski, Bakı və Zaqafqaziya bonu) 20 rubluna dəyişdirilir; bu qərarın icrasından yayınan şəxslərə qarşı qanun bütün

ciddiliyi ilə tətbiq olunacaq. Bu sənəd Nazirlər Sovetinin sədri F.X.Xoyski, Maliyyə Naziri A.Əmircanov tərəfindən imzalanmışdır (77, s.18).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti fəaliyyətə başladığı andan müstəqil Azərbaycan Dövlət Bankının yaradılmasına çalışmışdır. Bu sahədə işlər apanlsa da obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən bu iş gecikirdi.

Həmin ilin oktyabrında Azərbaycan Dövlət Bankı hər biri 500 milyon manat dəyərində beş seriyaya bölünmüş yüz min ədəd uduş biletləri buraxmağa başladı. Bank təsdiq etdi ki, uduş və onun faizi Azərbaycan Respublikasının xüsusi əmlakı və Abşeronun neft torpaqları hesabına ödənilir(52). O zaman Azərbaycanda pulların emissiya hüququ, pul əməliyyatları, kreditlərin ayrılması və başqa işlər Rusiya Dövlət Bankının Bakı şöəsi tərəfindən həyata keçirilirdi. Azərbaycan Maliyyə Nazirliyi Rusiya Dövlət Bankının Bakı şöəsinin idarəçiliyində demək olar ki, iştirak etmirdi. Azərbaycan hökuməti xərclənən maliyyə vasitələrinə də nəzarət edə bilmirdi. Bir sözlə, bank işində qaydasızlıq və plansızlıq hökm sürürdü. Xatırladaq ki, Rusiya Dövlət Bankı birləşmiş bank şəklində 1916-cı ildən fəaliyyətə başlamışdı. Onun Bakı şöəsi isə 1918-ci ildən dekabrın 20-də açılmışdır. Bütün pul əməliyyatları, o cümlədən emissiya hüququ bu banka məxsus idi. Təbii ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin maliyyə sistemində qayda-qanun yaradılmasına qədər bu işlə barışa bilərdi.

Ancaq bu iş uzun müddət davam edə bilməzdi. Çünki bu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqilliyinə birbaşa xətər idi. Digər tərəfdən, xərclənən pul vəsaitlərinin onun nəzarəti altında olmasını və emissiya hüququnun (pul nişanələrinin buraxılış hüququ) ona məxsus olmasını istəyirdi. Bunun üçün müstəqil Azərbaycan Dövlət Bankının yaradılması yeganə düzgün addım idi.

Azərbaycan Dövlət Bankının yaradılması məsələsi parlamentin iqtisadiyyat komitəsinin iclaslarında müzakirə edilirdi. Maliyyə- İqtisadiyyat komitəsinin 1919-cu il 14 fevral iclasında çıxış edən maarif və dini etiqad naziri Nəsim bəy Yusifbəyov demişdir ki, Dövlət Bankının Bakı şöəsi ilə Azərbaycan Maliyyə Nazirliyinin qarşılıqlı münasibətlərində aydınlıq yoxdur. Bankın Bakı şöəsi bütün pul

əməliyyatlarının Azərbaycan hökumətinin maraqları üzərində qurmalıdır. Nəsim bəy Yusifbəyov müstəqil Azərbaycan Bankının yaradılmasını zəruri iş adlandırmışdır. Maliyyə naziri İ.N.Protasev öz çıxışında müstəqil Azərbaycan bankının yaradılmasında ehtiyatlı olmağı bildirdi. Onun fikrincə, bankın emissiya hüququ olmalıdır və bu hüquq Bakı şöbəsindən asılı olmadan həyata keçirilməlidir. Bu iclasa sədrlik edən Yollar naziri Məlik Aslanov demişdir ki, müstəqil bankın açılması və ona emissiya hüququnun verilməsi Azərbaycan hökumətinin maraqlarını qorumaq üçündür. Yaradılacaq bankda bütün hesablar Azərbaycan hökumətinin nəzarəti altında olmalıdır (1, f.84, s.1, iş 60, v.1).

1919-cu il fevral ayının 18- i maliyyə iqtisadiyyat komitəsinin iclasında da bank məsələsi gündəlikdə idi. Nəzarət naziri Həsənov müstəqil Azərbaycan Bankının yaradılmasına qədər Dövlət Bankının Bakı şöbəsinin imkanlarından istifadə etməyi təklif etmişdir. O, Rusiya Maliyyə Nazirliyinə tabe olan Bakı şöbəsi bankının Azərbaycan Maliyyə Nazirliyinə tabe etməyi istəmişdi.(1, f.84, s.1, iş 60, v.10)

Azərbaycan Dövlət Bankının açılması məsələsi ingilis komandanlığı ilə də müzakirə olunurdu. İngilis komandanlığı bəyan edirdi ki, əslində onlar Dövlət Bankının Bakı şöbəsinin bundan sonrakı fəaliyyətində maraqlı deyillər və onun ləğvini lazım bilirlər. Ancaq Paris sülh konfransının yeni yaranmış dövlətlərin müstəqilliyi ilə bağlı məsələni həll edənə qədər hələlik Dövlət Bankının Bakı şöbəsinin neytral müəssisə kimi fəaliyyətinə tərəfdardır. Yuxanda adı çəkilən məsələ həll olunduqdan sonra bank ya Azərbaycan hökumətinin sərəncamına veriləcək yaxud da Rusiya bankının bir şöbəsi kimi fəaliyyət göstərəcək.

Diskussiyalara baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti müstəqil bankın yaradılmasında qətiyyətli idi. Artıq Maliyyə Nazirliyinə yeni yaradılacaq bankın nizamnaməsini və müvafiq qanun layihəsini hazırlamaq tapşırılmışdır. 1919-cu il mayın 26- da Azərbaycan hökumətinin öz iclasında bankın yaradılmasına dair qanun layihəsini müzakirə etdi. Bu müzakirələrin nəticəsi olaraq qanun layihəsi bəyənilmiş və Maliyyə naziri Əliağa Həsənova tapşırıldı ki, qanun layihəsini təsdiq üçün parlamente təqdim etsin.

Parlament müzakirələrinin nəticəsi olaraq, 1919- cu il sentyabrın 19- da Azərbaycan Dövlət Bankının nizamnaməsi təsdiq edildi. 1919- cu il sentyabrın 30- da Bakıda təntənəli surətdə Azərbaycan Dövlət Bankı açıldı.(61) Onun nizamnaməsi Maliyyə Nazirliyinin həmin ilin aprelində yaradılmış kredit şöbəsi hazırlayıb, parlamentə təqdim etdi. Dövlət Bankı təsis edilməsindən əvvəl ölkədə Bakı bonlarının 2 emissiya mərkəzində tədaviyə buraxılırdı: Bakı Şəhər İdarəsi və Bakı Sovetinin Şəhər Təsərrüfatı İdarəsi. Bu valyutadan başqa “nikolayevski” manatı, “kerenki” nişanları da var idi.

Dövlət bankının yaradılması Azərbaycan pul – kredit sisteminin formalaşmasında böyük rol oynadı. Onun balansının ümumi dövriyyəsi 1 may 1920- ci il tarixə 1.354 milyard manatdan artıq idi. Dövlət Bankı yaradıldıqdan sonra bank şurası əməliyyatlar üzrə bu tarifləri müəyyənləşdirdi:

- Passiv əməliyyatlar: cari hesablar üzrə -3%, şərti cari hesablar üzrə - 3.5 % müddətsiz əmanətlər üzrə -3%,2 ilə qədər - 4.5%, 2 və daha yuxarı -5%.

- Aktiv əməliyyatlar: veksəl uçotu və cari hesablar üzrə - banklar üçün 6 aya qədər olan veksellər üzrə 6-6.5 % ticarətin digər növü və sənaye üçün olan veksellər üzrə 7%,6 aydan olan veksellər üzrə 7-7.5%, qiymətli kağızlar, əmtəə ssudlarına 4 aya qədər verilən ssudlar üzrə 7% və s.

Banklar bütün valyutalardan depozit qəbul edə bilirdilər. Bakı bonlarının kiçilməsi və onun tədricən sərbəst dönərli valyutaya çevrilməsindən ötrü Bakıda olan xarici bankirlərə, neft sənayeçilərinə, Bakıya kapital qoymaq istəyən kapitalistlərə əlverişli şərtlərlə bu bonları almağı təklif edirdi. Hökumət ən qısa müddətdə 2.354 milyard manat buraxmasının bir səbəbi də məhz budur. Tədbirlər kompleksi sayəsində milli valyutayı gücləndirmək məqsədinə müəyyən qədər nail olunmuşdu.

Azərbaycan Dövlət Bankının ilk rəhbəri Mark Abezqauz olmuşdur. O, bankın yaradılması işində çox zəhmətlər çəkmişdi. Azərbaycan Dövlət Bankı 1919-cu ilin avqustunun 11 yanvar 1920- ci ilə qədər Mark Aberqauzun rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstərmişdir (1, f.84, s.1, iş 9, v.173). Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyətində pul maliyyə siyasəti və bank işi 1918- ci ildə öz müstəqilliyini elan etmiş respublikanın ilk hökumətinin yaranması ilə başlanmışdır.

Elə həmin ildə Fətəli Xan Xoyskinin təşkil etdiyi 2-ci hökumət kabinetində maliyyə naziri vəzifəsini tutan Əbdüləli bəy Əmircanovun rəhbərliyi ilə Gəncə şəhərində Azərbaycan hökumət bankı fəaliyyətə başlamışdır (61). Ölkənin pul-maliyyə siyasətində müstəqil xətti həyata keçirmək baxışından müstəqil pul nişanlarına malik olmağın şübhəsiz ki, öz əhəmiyyəti var. Azərbaycan Nazirlər Şurası 1918-ci ilin sentyabrında dövrüdə olan «Bakı bon»u pul vahidinin dəyərini müəyyən etmək haqqında qərar qəbul etmişdir (49).

Bu qərarla bir türk lirəsinə nisbətə götürülən «Bakı bon»u- 1/40 olan münasibətində, yəni 40 manat «Bakı bon»u həmin qərarla 1 türk lirəsinə bərabər kursla müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycan hökuməti həmin ilin sentyabrın 22-də növbəti qərarı ilə Bakı şəhər özünüidarə şurasının əvvəllər buraxdığı bonların ümumdövlət puluna dəyərcə bərabər olmasını elan etmişdir. Mövcud çətinlikləri nəzərə alaraq Hökumət Bakı Xalq Komissarları Şurasının əvvəlki pulunu dövrüyyəyə buraxmağa razılıq verdi. Lakin, Maliyyə Nazirliyinə tapşırırdı ki, bu pulları tədricən dövrüyyədən çıxarmaq niyyətində olsun. Maliyyə-sənaye ticarət naziri Ə.Əmircanova tapşırılmışdır ki, Bakı şəhər özünüidarə şurasının və əvvəlki şəhər təsərrüfatı şurasının buraxdığı bonların arxasında hansı real təminat durduğunu müəyyən etsin.

Hökumət üç gündən sonra, yəni sentyabrın 25-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində pul dövrüyyəsidəki məsələlər qaydaya düşənə qədər 30 milyon manat məbləğində 10, 25 və 50 manatlıq pul vahidlərini buraxmağı qərara almışdır. Həmin pulların buraxılmasına çəkilən xərc üçün nazir Ə.Əmircanovun sərəncamına 150 min manat kredit ayrıldı. Buraxılmış pulların dəyəri tezliklə müəyyənləşdirildi. Təsadüfi deyildi ki, 1918-ci ilin sentyabrın 1- də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının sədri F.Xoyski İstanbulda olan M.Ə.Rəsulzadəyə məlumat vermişdi ki, Türkiyə lirəsinin kursu Azərbaycanda 20 manata bərabərdir. Oktyabrın 26-da hökumət bonların çapına hazırlıq üçün Maliyyə Nazirliyinin sərəncamına 50 min manat ayırmışdı.

1919-cu il sentyabrın 1-də Azərbaycan Dövlət Bankının Gəncə şöbəsinin yaradılması haqqında qanun layihəsi hazırlanmışdı və həmin qanun oktyabrın 25-də qəbul edilmişdir. Bütün bu işlərlə paralel olaraq kənd təsərrüfatı üçün kredit bankları və şəhərlərdə əmanət kassaları bərpa olunurdu. Həmin kassaların çoxu kooperativ birləşmələrində təsis edilirdi. Ən böyük kooperativ birləşmələrindən biri Azərbaycan kredit və borc əmanət kassaları cəmiyyəti idi.

1919-cu ilin əvvəllərində artıq respublikada planlı şəkildə yerli və mərkəzi maliyyə orqanları təşəkkül tapmağa başlamışdır. Həmin il yanvarın 31-də Azərbaycan Respublikası maliyyə naziri İ.N.Protasev Nazirlər Şurasının sədri F.Xoyskiyə yazdığı məktubdan «ehtiyacı nəzərə alaraq təcili Azərbaycan hökumətinin 100 manatlıq pul vahidini, sonra isə başqa pul vahidlərini çap edilməsi» xahiş olunurdu. Hökumətin 1919-cu il martın 30- da 100 manatlıq Azərbaycan dövlət pul nişanlarını dövriyyəyə buraxmaq barədə qərar qəbul etdi (77, s.195).

Bonlardan fərqli olaraq, milli pul vahidinin buraxılması məsələsi daima Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin diqqət mərkəzində idi. O zamanlar pul nişanələrinin emissiya hüququ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin əlində deyildi. Bu hüquq Rusiya dövlət bankının Bakı şöbəsinə məxsus olduğundan, hökumət milli bankın yaradılması və emissiya hüququnun ona da məxsus olmasına çalışırdı. Bu haqda 1919- cu ilin mart ayında keçirilən maliyyə-iqtisadiyyat komitəsinin iclasında çıxış edən maliyyə naziri İ.N.Protasev deyirdi: «Azərbaycan hökuməti hesab edir ki, pul nişanələrinin buraxılış hüququ ona məxsus olmalıdır» (I, f.84, s.1, iş 60, v.22). 1919- cu ildə parlamentdə hesabat verən maliyyə naziri İ.N.Protasev bildirirdi ki, ondan əvvəlki maliyyə naziri M.H.Hacınski zamanında hökumət öz pullarını buraxmaq qərarına gəlsə də, ancaq bu məsələ həll olunmamış qalmışdır, İ.N.Protasev 1919-cu ilin fevralından başlayaraq yeni pul vahidlərinin buraxılışına başlamağın- əvvəlcə 100 manatlıq, sonra isə xırda və daha böyük pul əskinaslarının buraxılmasının zəruri olduğunu qeyd edirdi (I, f.84, s.4, iş 3, v.65). Maliyyə nazirinin Nazirlər Şurasına təqdim etdiyi hesabatında deyilirdi ki, hökumət bir çox texniki çatışmazlıqları aradan qaldırırdı və ingilis komandanlığı ilə

danışıqlar apardıqdan sonra özünün pul nişanlarını buraxmaq əzmindədir.

1918-1920-ci illərdə Azərbaycan iqtisadçılarının qarşısında duran vəzifələri qruplaşdırmaqla yaxın və uzaq iqtisadi strategiyanın müəyyən çalarlarını görmək olar. Gənc Azərbaycan hökumətinin üzvlərinin, iqtisadiyyat sahəsi ilə məşğul olan nazir və mütəxəssislərin qarşısında ilk növbədə dağılmış iqtisadiyyatın bərpa, ərzaq böhranının və qiymətlərin sıçrayışla artmasını cilovlamaq kimi çətin və təxirəsalınmaz vəzifələr dururdu. Bu yeni yaranmış, dövlətçilik və hakimiyyət təcrübəsinin o qədər də çox olmayan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ideoloqlarının ən yaxın və əsas taleyüklü məsələsi, problemi idi. Böyük təxribatlar, xarici müdaxilələr, çoxsaylı təzyiqlər şəraitində yaxın iqtisadi strategiyanın həyata keçirilməsi gələcək üçün müəyyənləşdirilmiş iqtisadi istiqamətlərin reallaşmasına zəmin yaratmaqla yanaşı, ilk növbədə cümhuriyyətin olum və ölüm məsələsi idi. Şübhəsiz ki, yaxın iqtisadi niyyətlərin həyata keçirilməsi nisbətən uzaq dövr üçün seçilmiş iqtisadi siyasətlə müəyyən qədər həmahəng, əlaqəli olsa da bu niyyət hökuməti təşkil edən insanların, eləcə də yerlərdə vəzifə tutan adamların şəxsi və qrup maraqlarına tuş gəlirdi. Buna baxmayaraq, Fətəli Xan Xoyski başda olmaqla gənc Azərbaycan hökuməti hansı çətinliklərlə üzləşdiyini, nəyi və necə həyata keçirmək amalına, təsəvvürlərə malik idilər. Bu hətta bəyan edilmiş iqtisadi siyasətin nə dərəcədə reallaşacağından asılı olmayaraq, dövlətin və hökumətin mövcudluğunun mühüm göstəricisi idi. Məhz buna görə, Fətəli Xan Xoyski hökuməti ölkənin bütün, çoxmillətli əhalisini ona dəstək verməyə, irəli sürülən proqramı reallaşdırmağa kömək göstərməyə çağırırdı. Hökumət üzvləri, yəqin ki, geniş islahatlar aparmaq, çoxsaylı partiyaların bir çox hallarda populist olan iqtisadi proqramlarından, insanların şüuruna hakim kəsilən sosial yönümlü köklü dəyişikliklərə möhtacından və buna hətta çevriliş yolu ilə belə olsa nail olmaq istəyindən xəbərsiz deyildilər. Yəni, bir sözlə, iqtisadiyyatı bərpa etmək, ərzaq böhranını aradan qaldırmaq, qiymətləri cilovlamaq tədbirləri ilə yanaşı fəhləyə normal iş və dolanışiq, kəndliyə isə güzaranını düzəltmək üçün torpaq vermək kimi iqtisadi strategiyanın vacibliyini gözəl dərk edirdilər.

Lakin Azərbaycanın o vaxtkı hakim qüvvələri bu məqamda sanki dilemma qarşısında qalmışdılar. Birincisi, bir tərəfdən geniş sosial baza (bu sosial baza əsasən aşağı təbəqə arasında ola bilərdi) toplamaq üçün «bolşevik» şüarlarına oxşar şüarları, iqtisadi siyasəti elan etmələri, digər tərəfdən, hökumət xadimlərinin sərvət, mülkiyyət, silah, nüfuz kimi zəruri hakimiyyət alətinə malik sahibkar zümrəsinin dəstəyini itirməmək cəhdləri, bundan başqa onların özünün sosial mənşəyi tamamilə milliləşməyə getmək siyasətinə imkan vermirdi. Buna görə də hökumətin iqtisadi sahədə faktiki fəaliyyəti neft sənayesinin milliləşdirilməsi barədə dekretin verilməsi ilə başladı. Bu dekretə görə Bakı quberniyasında yerləşən bütün neft sənayesi və yardımçı müəssisələrin, ticarət donanmasının milliləşdirilməsi barədə keçmiş Bakı Xalq Komissarları Sovetinin bütün dekret və qərarları ləğv olunurdu. Bütün mədənlərin, zavodların, gəmilərin və ümumiyyətlə bu müəssisələrin bütün mülkiyyəti istisnasız olaraq sahibkarların mülkiyyətinə və idarəçiliyinə verilir (87, s.68-69).

Beləliklə, araşdırmalar və təhlillər nəticəsində bütün çatışmazlıqlara baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti rəhbərlərinin iqtisadi sahədə həyata keçirmək istədikləri nəzəriyyənin kökündə ölkənin sərbəst kurs yeritmək, iqtisadiyyat üzərində dövlətin güclü nəzarəti sisteminin yaradılmasına çalışmaq siyasətinə əsaslanan güclü dövlət qurmaq ideyası durduğu aydın hiss olunur. Bu, eyni zamanda cümhuriyyətçilərin fəaliyyətləri dövlətin maraqlarından kənara çıxan və onunla ziddiyyət təşkil edən siyasi qüvvələr və xüsusi mülkiyyətçilərə qarşı qəti addımlar atmaq xətti ilə də müşayiət edilirdi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqutu hər bir sahədə olduğu kimi, maliyyə - bank sistemində də aparılan uğurlu islahatların uzunmüddətli olmasının qarşısını aldı.

FƏSİL II. Sovet dövründə Azərbaycanda bank işinin köklü islahatı və təkamülü

2.1. Yeni iqtisadi siyasət illərində Azərbaycanda bank işinin təşkilinin xüsusiyyətləri

Dövlət Bankı artıq 1922-ci ildən ölkənin vahid emissiya mərkəzi və pul tədavülünü tənzimləyən orqanı kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Bankın emissiya şöbəsi yaradıldıqdan sonra, pul tədavülünün tənzimlənməsi bir qədər də yaxşılaşır.

1922-1924-cü illər ərzində həyata keçirilmiş pul islahatı bank resurslarının artmasına əlverişli şərait yaranmasına səbəb oldu, belə ki, əgər 1 oktyabr 1923-cü il tarixə SSRİ Dövlət Bankının resursları 442 mln. manat təşkil edirdisə, bir ildən sonra resurslar təqribən 1 mlrd. manata çatmışdı. Təbii ki, resursların artımı xalq təsərrüfatının kreditləşdirilməsi imkanlarını genişləndirir, göstərilən müddət ərzində kredit qoyuluşları 304 mln. manatdan 600 mln. manata qədər artır. Həmin zamanlar Dövlət Bankının Bakı kontorunun balansının aktivində aşağıdakı əməliyyatlar üstünlük təşkil edirdi: Qeydə alınmış müddətli kağızlar və borc öhdəlikləri, uçota alınmış veksellər, veksellər üzrə xüsusi cari hesablar, qiymətli kağızların girovuna verilən ssudalar, deviz və tratta şəklində olan xarici valyuta, banknotlar və metal şəklində olan xarici valyuta, banka məxsus qiymətli metallar və qiymətli kağızlar, Loro və Nostro müxbir hesabları və s.

Xalq təsərrüfatının bərpası dövründə təsərrüfat orqanları arasında hesablaşmalar veksellərin köməyi ilə həyata keçirilirdi. Bununla belə Dövlət Bankı hesablaşmalarda akkreditiv, çek, köçürmə, əmtəə sənədlərinin inkassosu formalarından da istifadə edirdi.

Dövlət Bankının bütün sahələrə xidmət etməsinə baxmayaraq, başqa kredit təşkilatları da yaranmağa başlayır, bunlardan 20 kredit kooperativlərini, kooperativ bankları, ssuda-əmanət yoldaşlıqlarını misal göstərmək olar.

Bu təsisatların kredit fondlarının yaradılmasında dövlət fəal iştirak edirdi. Bu

illər ərzində bir sıra sahə səhmdar bankları da təsis edilirdi. Belə ki, bunlara Ticarət Sənaye Bankını, Xarici Ticarət Bankını, Elektrobankı və s. misal göstərmək olar.

Resursların artımı dövlət və kooperativ təşkilatlarının uzunmüddətli kreditləşdirilməsinə şərait yaratmasına səbəb oldu. Bu formalı kreditlər 5 il müddətinə illik 6 faizlə kənd təsərrüfatı inventarlarının, işçi heyvanların və s. alınmasına verilirdi. Sovet dövlətinin idxal və ixrac əməliyyatlarının genişlənməsi, xarici hesablaşmaların həyata keçirilməsini Dövlət Bankında təmərküzləşdirdi. Xalq Komissarlar Sovetinin (XKS) 18 noyabr 1921-ci il tarixli dekreti ilə Dövlət Bankına valyuta inhisarının həyata keçirilməsi həvalə edilir və SSRİ Dövlət Bankı idarə heyətinin nəzdində xarici şöbə yaradılır. Beləliklə Dövlət Bankının müxbir əlaqələri getdikcə genişlənməyə başladı.

Artıq Dövlət Bankının 1925-ci ildə 100-dən çox xarici bankla müxbir münasibətləri var idi. 1926-cı ilin əvvələrində Bakıda səkkiz kredit müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi ki, bunların beşi ittifaq banklarının filialları, ikisi yerli əhəmiyyətli banklar, eyni zamanda biri qarşılıqlı kredit cəmiyyəti idi. Bank sistemində 1927-1929-cu illərdə, başlanmış yenidənqurma tədbirləri faktiki olaraq gələcəkdə keçiriləcək kredit islahatının hazırlıq mərhələsi idi. Həmin dövrdə bu tədbirlər ictimailəşdirilmiş təsərrüfat üçün mərkəzləşdirilmiş kredit sisteminin yaradılması prosesi hesab edilirdi.

2.2. 1930-1945-ci illərdə Azərbaycanda bank işində baş vermiş dəyişikliklər

Azərbaycan Respublikasında bank sektorunun qurulması ilk vaxtlar son dərəcə çox ağır bir dövrə təsadüf edirdi. Resursların məhdudluğu, inhisarlaşmış qiymətlər, iqtisadi durğunluq və inflyasiya şəraitində həyata keçirilirdi. Lakin bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, aparılan düzgün idarəetmə və təşkilətmə tədbirləri və 10 siyasəti sayəsində qarşıya çıxan bütün problemləri asanlıqla aradan qaldırılaraq bank fəaliyyətinin inkişafı davam etdirildi nəticədə, bu sahədə respublikada bir çox naliyyətlər əldə olundu.

Sənaye müəssisələrinin təsərrüfat hesabına keçirilməsilə yanaşı kredit islahatına başlandı. 1930-1932-ci illəri əhatə etmiş və həyata keçirilmiş kredit islahatı nəticəsində kommertiya krediti ləğv edilir, yeni nağdsız hesablaşma formaları tətbiq edilir, qısamüddətli kreditləşmə Dövlət Bankında təmərküzləşir, qısamüddətli bank kreditləşməsinin əsas prinsipləri müəyyənləşdirilir və uzunmüddətli kapital qoyuluşları üzrə xüsusi banklar yaradılırdı. 21 Kommertiya kreditinin ləğv olunması sərbəst pul vəsaitlərinin, bank sistemi vasitəsilə bölüşdürülən büdcə resurslarının tamamilə sərbəst olunmasını təmin etdi.

1934-cü ildə planlı ssudalar üzrə faiz dərəcələri 8 faizdən 6 faizə, yolda olan hesablaşma sənədlərinə verilən ssudalar üzrə isə faiz dərəcələri 8 faizdən 4 faizə qədər azaldılır və sonra 1936-cı ildə bu faiz dərəcələri ikinci dəfə müvafiq olaraq 6 faizdən 4 faizə, 4 faizdən 2 faizə qədər azaldılır.

Dövlət Bankı sistematik və müntəzəm təsərrüfat əlaqələrinə malik olan müəssisələr arasında planlı ödənişlər, habelə ödəniş tələbnamələrinin qarşılıqlı zaçotu hesablaşmalarını 1934-1937-ci illərdə tətbiq edir. Ölkənin sənayeləşdirilməsi dövründə manatın məzənnəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Məzənnə ölkəyə xarici valyutanın cəlb olunmasına şərait yaratmalı idi. 1936-cı ilin fevral ayında SSRİ XKS Dövlət Bankına 1 manat = 3 fransız frankı məzənnəsi üzrə xarici valyutanın mübadiləsinə icarə verir, 1936-cı ilin aprel ayından bu məzənnə bütün mübadilə-hesablaşma əməliyyatlarına şamil edilir. Frankın devalvasiyası və dəyərsizləşməsindən sonra Dövlət Bankı 1937-ci ilin iyul ayından başlayaraq xarici valyutaların məzənnəsini 5 manat 30 qəpik = 1 ABŞ dolları nisbəti ilə müəyyənləşdirir, Dövlət Bankı sənaye sahələrində 1939-cu ildən başlayaraq kreditləşmənin dövriyyə qaydasını tətbiq edir. İlk vaxtlar dövriyyə üzrə kreditləşmə obyektləri kimi başa çatmamış istehsalın daimi ehtiyatları, hazır məhsul, sonralar isə istehsal materialları və yanacaq çıxış edirdi.

Dövriyyə üzrə kreditləşmə qaydası 1940-cı ilin iyul ayından başlayaraq təchizat-satış təşkilatlarına da tətbiq edilir. Bu illərdə ixrac və idxal əməliyyatlarının

kreditləşməindən ötrü də yeni qaydalar işlənilib hazırlanır və görülmüş tədbirlər nəticəsində ölkəyə xarici valyutada daxil olan pul hasilatı get-gedə artırdı.

Böyük vətən müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar, maliyyə resurslarının səfərbər olunmasından ötrü əlavə tədbirlərin görülməsinə zərurəti yarandı və belə ki, müharibənin əvvəlində kartoçka sistemi tətbiq edilir, zəruri tələbat malları olmayan bir sıra 22 məhsulların pərakəndə satış qiymətləri artırılır, əmanət kassalarının ödənişləri bir əmanətçiyə ay ərzində 200 manata qədər məhdudlaşdırılır. Dövlət istiqraz vərəqələrinin girovuna verilən ssudalar dayandırılır, hərbi vergi, bir qədər sonra subaylıq vergisi tətbiq edilir, kənd təsərrüfatı vergilərinin dərəcələri artırılır, yerli vergilər sistemində yenidən baxılır, dövlətdaxili uduşlu istiqraz vərəqələrinin əhalidən geri alınması müvəqqəti dayandırılır və s. addımlar atılır.

Dövlət Bankı qarşısında müharibənin əvvəlindən başlayaraq müstəsna vəzifələr dururdu: hərbi sənayeni kreditləşdirmək üçün resurslar axtarıb tapmaq, təsərrüfatlar arasında hesablaşmaların müntəzəmliyini və dəqiqliyini təmin etmək, arxa cəbhəyə köçürülmüş müəssisələrə maliyyə yardımı göstərmək, pul emissiyasını maksimuma qədər məhdudlaşdırmaq, ordunun maliyyə ehtiyaclarını fasiləsiz ödəmək, sovet manatının möhkəmliyini qoruyub saxlamaq lazım idi.

Bu və digər məsələlərin həllində bilavasitə döyüşən orduda Dövlət Bankının səhra müəssisələrinin yaradılması xüsusi əhəmiyyətə malik idi. Müharibə illərində xalq təsərrüfatında hesablaşmaların təşkilatçısı kimi Dövlət Bankının rolu bir qədər də artır, köçürülmüş müəssisələr üzrə hesablaşmaların tənzim olunmasında bank krediti xüsusi əhəmiyyətə malik olur.

Hələ müharibənin gedişində, yəni ərazilərin azad olunmasından dərhal sonra xalq təsərrüfatının bərpaasına başlanılır və azad olunmuş ərazilərdə fəaliyyətlərini bərpa edən müəssisələrə güzəştli şərtlərlə kreditlər verilirdi. Görülmüş tədbirlər nəticəsində ödəniş intizamı möhkəmlənir. Və təsərrüfatlar arasında hesablaşmaların aparılması sürətlənirdi. Qarşılıqlı hesablaşma büroları vasitəsilə icra edilən hesablaşmalar sistemi daha yaxşı inkişaf etmişdir. Müharibədən sonrakı əsas təsərrüfat vəzifələri öz əksini IV beşillik planda tapdı və beşillik plana görə, ilk

növbədə ağır sənayeni və dəmir yol nəqliyyatını bərpa və inkişaf etdirmək, müharibədən əvvəlki istehlak səviyyəsinə çatmaq, kənd təsərrüfatını xalq istehlakı malları istehsal edən sənayeni qaldırmaq ticarəti geniş inkişaf etdirmək tələb olunurdu.

Aydınır ki, belə irimiqyaslı tədbirlər bankların kredit yardımı olmadan reallaşdırıla bilməzdi. Bu məqsədlə kredit planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi üzrə bir sıra işlər görülür, Nazirlər Sovetinin 1946-cı il 29 avqust tarixli qərarı ilə Dövlət Bankı tərəfindən hər rüb kredit və kassa planlarının tərtib olunması nəzərdə tutulurdu

2.3. II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə

Sovet Azərbaycanında bank işi

Müharibədən sonra həyata keçirilən iri miqyaslı tədbirlərdən biri kimi, pul islahatını qeyd etmək xüsusilə önəm daşıyır. Pul islahatının həyata keçirilməsinə 1947-ci ilin dekabr ayında başlanılır və bu proses çox qısa müddət ərzində sona çatdırılır. Pul islahatından sonra manatın qızıl məzmunu müəyyənləşdirilir, onun məzənnəsi bir dollara nisbətən əvvəlki 5,3 manatdan 4 manat nisbətinə qədər azaldılır. Xalq təsərrüfatında ödəniş dövriyyəsini normallaşdırmaq, qarşılıqlı borcları ləğv etmək məqsədilə, Dövlət Bankının Azərbaycan kontoru 1950-ci ildə iki nazirliklərarası və 23 nazirliklərdaxili zaçot həyata keçirir. Kredit sisteminin sonrakı inkişafında və təkamülündə “SSRİ Dövlət Bankının rolu və vəzifələri haqqında” SSRİ Nazirlər Sovetinin və Sov. İKP MK-nın 21 avqust 1954-cü il tarixli qərarının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bu qərara müvafiq müəssisələrin maliyyə fəaliyyəti nəticələrindən asılı olaraq, kreditləşmə və eyni zamanda hesablaşmalar zamanı onlara differensial yanaşma üsulu tətbiq edilir. Plan tapşırıqlarını yerinə yetirməyən təşkilatlara bank təsiri tədbirləri artırılır, kreditləşmənin və hesablaşmaların xüsusi rejiminə keçilir.

1957-ci ildən başlayaraq isə Dövlət Bankı hesablaşmalarda mallar və xidmətlər üzrə ödəniş tələbnamələrinin sonradan aksepti qaydasını tətbiq edir və SSRİ Ali

Soveti Rəyasət Heyətinin 7 aprel 1959-cu il tarixli fərmanı ilə kredit sistemində növbəti struktur dəyişiklikləri aparılır. Bu fərmanla Kənd Təsərrüfatı Bankı, Kommunal və Mənzil tikintisinin maliyyələşdirilməsi Bankı, kommunal banklar ləğv edilir və bu bankların bütün aktiv - passivləri Dövlət 24 Bankına və Sənaye Bankına verilir.

Xalq təsərrüfatının inkişaf planına müvafiq olaraq Dövlət Bankının Azərbaycan kontoru bütün sahələrin kreditləşməsinə əhəmiyyətli şəkildə genişləndirir. 1960-cı ilin dekabr ayına xalq təsərrüfatına kredit qoyuluşları 4.437 mln. manat təşkil etmişdi ki, bu da ilin əvvəli ilə müqayisədə 11,3 faiz çox idi. Bütün bu görülən tədbirlər debitor-kreditor borclarının da azalmasına səbəb olur.

Həyata keçirilən tədbirlərə baxmayaraq ödəniş intizamını tamamilə normal vəziyyətə salmaq Dövlət Bankına nəsib olmadı və 1960-cı ilin yekunlarına görə qısamüddətli kreditlər üzrə banka olan vaxtı keçmiş borcların həcmi ilin əvvəli ilə müqayisədə 140 mln. manata qədər, yəni 56,0% artmışdı. Bunu aşağıdakı cədvəldən görmək mümkündür.

Cədvəl 11

Kredit qoyuluşları və vaxtı keçmiş borcların vəziyyəti (01 yanvar 1961-ci il tarixə, mln. manatla)

Kreditlərin təyinatı	Kredit qoyuluşları	2.Nö-li kartoteka üzrə vaxtı keçmiş borclar	O cümlədən bank ssudaları üzrə borclar
Qısamüddətli kreditlər	4.317,0	159,4	72,6
Uzunmüddətli kreditlər	279,9	-	2,1
Cəmi	4.596,9	159,4	74,7

1. Мәnbә: Деньги, кредит, банки: учебник / кол. авт.; под ред. О. И. Лаврушина. 6-е изд., стер. М., 2007. С. 36.

Kredit resurslarını daha da səfərbər etmək, eləcə də dövlətin ssuda fondundan səmərəli istifadə etmək məqsədi ilə dövlət əmək əmanət kassaları 1963-cü ildən Dövlət Bankının tərkibinə verilir.

1965-1967-ci illər ərzində keçmiş SSRİ ərazisində həyata keçirilən təsərrüfat islahatları yeni planlaşdırma və iqtisadi stimullaşdırma sisteminə keçid ilə əlaqədar olmuşdur. Təbii ki, bankların fəaliyyəti də istehsalın səmərəliliyinin artırılması istiqamətində yenidən qurulmalı idi. Bank resursları ən əvvəl mütərəqqi istehsalların inkişafına, xalq təsərrüfatına lazım olan və əhali arasında tələb olunan məhsul buraxılışının artırılmasına, pullu xidmətlərin genişlənməsinə yönəldilirdi. Müəssisələrin ödəniş intizamının möhkəmlənməsinə, gəlirliyinin artırılmasına, onların kommersiya fəaliyyətlərinin yaxşılaşmasına bankların təsiri güclənirdi. Bundan əlavə kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin rolunun artırılması sahəsində bir sıra tədbirlər nəzərdə tutulur, belə ki, ayrı-ayrı kredit növləri üzrə yüksək faizlərin tutulmasına başlanılır.

1979-cu ilin iyul ayında təsərrüfat islahatlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində ittifaq hökuməti yeni qərar qəbul edir. Bu qərara əsasən iri istehsal təsərrüfat komplekslərinin iqtisadi-sosial inkişafının əsas parametrləri və prinsipləri müəyyən edilirdi. Ötən əsrin 70-80-ci illərində bunlarla yanaşı bir sıra səbəblər üzündən banklar ictimai istehsalın inkişafında stimullaşdırıcı rollarını bir qədər qeyri-fəal yerinə yetirməyə başladılar. Kredit xalq təsərrüfatının bir çox sahələrində öz həqiqi əhəmiyyətini itirməyə başlayırdı. Pul dövriyyəsinin idarə olunmasında ciddi nöqsanlara yol verilir və ödəniş intizamı get-gedə pisləşirdi. 1987-ci ilin iyul ayının 17-də kredit sisteminin fəaliyyətinin yenidən qurulması istiqamətində Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Soveti yeni bir qərar qəbul edirlər. Xalq təsərrüfat kompleksinin fəaliyyət xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, aşağıdakı tərkibdə və formada bank sistemi yaradılırdı: SSRİ Dövlət Bankı, SSRİ Aqrar Sənaye Bankı, SSRİ Xarici İqtisadiyyat Bankı, SSRİ Mənzil Sosial Bankı, SSRİ Əmanət Bankı, SSRİ Sənaye Tikinti Bankı. Qeyd etməliyik ki, bunlarla belə, kredit sistemində son islahat, ölkə iqtisadiyyatında baş verən neqativ halların təhlilinə və 26 vaxtında aradan qaldırılmasına nəinki kömək etmədi, əksinə bu problemləri bir qədər də kəskinləşdirdi.

Məlumdur ki, sahə banklarının yaradılması, onların təşəkkülü xeyli vaxt apardı və nəticədə xalq təsərrüfatında hesablaşmaların sürəti azaldı. Həmçinin kredit

sisteminin ilkin özəyi olan rayon şöbələrinin fəaliyyəti zəiflədi. Sahə banklarının özlərinin fəaliyyəti bir-birlərindən kəskin fərqlənirdi (məs. həcmcə ən böyük kredit portfeli Aqrar Sənaye Bankının üzərinə düşmüşdü ki, bu da onu Dövlət Bankının mərkəzləşdirilmiş resurslarından asılı edirdi).

1988-ci ildən başlayaraq ölkədə kooperativ bankların yaradılması, 1989-cu ildən isə sahə banklarının səhmdar kommersion fəaliyyəti əsasına keçirilməsi vəziyyətə o qədər də müsbət təsir etmədi və ittifaq miqyasında kredit sistemində aparılan sonuncu islahat, 1990-cı ilin dekabrında iki qanunun qəbulu ilə, yəni “SSRİ-də banklar və bank fəaliyyəti haqqında”, “SSRİ Dövlət Bankı haqqında” qanunlarla sona yetdi.

FƏSİL III. Bazar iqtisadiyyatı mühitində Azərbaycanda bank işinin tam yenidən qurulması

3.1. Azərbaycan Respublikasında bank işinin yenidən qurulmasının təməlinin qoyulması

Bank sistemi – Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin əsas institutlarından biri olmaqla, özündən ibarət olan və özünü nizamlayan bir sistem hesab edilir.

“Banklar barəsində” Azərbaycan Respublikası Nizamnaməsinin II maddəsinə görə, Respublikanın bank sistemi Azərbaycanın Mərkəzi Bankından və kredit verən sahələrindən təşkil olunmuşdur.

Azərbaycanda yerləşən Mərkəzi Bank bütün ölkənin mərkəzi bankı hesab edilir və onun gördüyü işlər Respublikanın Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının “Mərkəzi Bankı barəsində” Nizamnaməni, Respublikanın Mülki Məcəlləsi, başqa qanunvericilik protokolları, həmçinin Azərbaycanın tərəfini saxladığı beynəlxalq sazişlərlə qaydaya salınır.

Azərbaycanın kredit verən sahələrinin gördüyü işləri Respublikanın Konstitusiyası, “Banklar barəsində” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, başqa qanunvericilik protokolları, habelə Azərbaycanın tərəfdar olduğu beynəlxalq sazişlərlə nizamlanır.

Azərbaycanda kredit verən sahələri ölkənin, ölkə isə kredit verən sahələrin öhdəlikləri (kredit verən sahələrin və ölkənin öhdəliyinə götürdüyü durumlar istisna olur) əsasında cavabdeh deyil.

Azərbaycan Respublikası azadlıq nöqtəyi-nəzərindən cavan olsa da, çox az müddətdə xeyli iqtisadi yüksəlişə və tərəqqiyə yiyələnmişdir. Qazanılan uğurlarda bank sisteminin vəzifəsi xüsusilə vurğulanmalıdır. Çünki, iqtisadi tərəqqi səviyyəsinə əsasən hər hansı dövlətin iqtisadiyyatının güclənməsində, geniş və dinamik tərəqqisində sözügedən dövlətin bank sisteminin xüsusilə əhəmiyyəti böyükdür.

Azərbaycan Respublikasının Bank sisteminin başlanğıc tərəqqisi hələ 19-cu əsrin ikinci yarısından müşahidə edilmişdir. Ancaq Azərbaycan bank sisteminin institusional və hüquqi yaradılışı 1991-ci il 18 oktyabrda dövlət azadlığının qazanılmasından sonra qeydə alınmışdır. 1992-ci ildə “Respublikanın Milli Bankı” və “Azərbaycanda banklar və bankların gördüyü işlər barəsində” nizamnamələrinin təsdiq edilməsi ilə bank sisteminin hüquqi-normativ mənbəsinin təməli qoyulmuşdur.

Azad Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin qurulması və tərəqqisinin ilk mərhələsi bank sahəsinə nüfuzetmənin sərbəst şərtləri ilə görülmüşdür.

Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin tərəqqi dövrünü 3 hissəyə bölmək olar;

1. I dövr 1990-1992-ci illəri ərzində Mərkəzi Bank (sözügedən dövrdə Milli Bank) sisteminin yaranması üçün ilk addımların atılması,
2. 1992-1994-cü illər ərzində hiper infilyasiya və dəyişkən mühitdə bank sisteminin tərəqqisi,
3. 1994-cü ildən sonra müşahidə edilən makro iqtisadi dəyişməzliyin qazanıldığı mühitdə bank sisteminin tərəqqisinə cəhd edildiyi dövr.

Azad kommertiya banklarından 4-ü xüsusilə dövlət əmlakına əsaslanırdı. Onların qanun kapitalının 51 %-i və ya monitoring paketi ölkə hakimiyyətinə aididi.

Bu sadalananlar aşağıda göstərilmişdir:

- AR Aqrar Sənaye Səhmdar Kommertiya Bank sistemi.
- AR Sənaye İnvestisiya Səhmdar Kommertiya Bank sistemi.
- AR Əmanət Kommertiya Bank sistemi.
- AR Beynəlxalq Səhmdar Kommertiya Bank sistemi.

Azərbaycan Prezidentinin 10 yanvar 1992-ci il 10 yanvar əsaslı sərəncamına görə köhnə SSRİ Xarici İqtisadi Fəaliyyət Bank sistemi Azərbaycan Bankının əsas mənbəyi hesabına Azərbaycan Beynəlxalq Bankı formalaşdırılmışdır.

Azərbaycan Prezidentinin 1992-ci il 11 fevral əsaslı sərəncamı ilə Respublika Bank sistemi, köhnə SSRİ Sənaye-İnşaat Bank sistemi və SSRİ Aqrar-Sənaye Bank sistemi Azərbaycan banklarının əsas mənbəyi hesabına Azərbaycanın Milli Bank

sistemi və köhnə SSRİ Əmanət Bank sistemi Azərbaycanın bankı hesabına isə Azərbaycanın Əmanət Bankı formalaşdırıldı.

1992-ci ilin fevral - avqust ayları ərzində Sənaye-İnşaat Bank sisteminin və Aqrar-Sənaye Bank sisteminin şirkət və bölmələri birbaşa Azərbaycan Respublikası Milli Bankının öhdəliyinə verilmişdir.

Azərbaycanın Milli Bankı yer üzünün azad bankları kimi fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycan Prezidentinin 1992-ci il 11 fevral əsaslı, 566 nömrəli sərəncamı ilə Azərbaycanın Mərkəzi Bankının birinci sədri seçildi. Sədr vəzifəsinə Azərbaycan Respublikasının görkəmli iqtisadçısı hesab edilən Qalib Ağabala oğlu Ağayev götürülmüşdür. Onun Azərbaycan Respublikasının maliyyə-bank sahəsinin tərəqqisində böyük əməyi olmuşdur.

1992-ci il 1 dekabr tarixində isə Azərbaycanın Milli Məclisi “Azərbaycan Milli Bankının Qanununun qəbul edilməsi mövzusunda” qərar təsdiq etmişdir. Bank işi üçün strateji cəhətdən mühüm hesab edilən bu qanunvericilik protokolları Milli Bank hüququnun əsasını qoymuş və bankın gördüyü işlərin yeni ictimai-iqtisadi mühitə müvafıqlaşmasına imkan yaratmışdır. Adı çəkilən protokollarda Milli Bank istifadəyə pul nişanları verilməsinə istisna olaraq səlahiyyəti çatan dövlətin mərkəzi bankı olaraq təyin edilmişdir. Həmçinin Mərkəzi Banka bank sistemi əsasında nizamlayıcı və gözləmləyici hüquqlar da verilmişdir.

Bank sisteminin azadlığı sayəsində yaranan şəraitə müvafiq olaraq 1992-ci il 15 avqustda ölkəmizin Milli pul vəsaiti hesab edilən «manat» dövryyəyə ötürüldü və Mərkəzi Bankda onun qiymətinin mühafizəsi üçün işlər görülməyə başlandı.

1994-cü il yanvar ayının 1-dən etibarən manat respublikanın vahid ödəniş vasitəsi qəbul olundu. 1995-ci il 12 noyabr tarixində təşkil edilən referendumda təsdiq edilmiş azad Azərbaycanın birinci Konstitusiyasının XIX maddəsinin ikinci bəndində isə pul nişanlarının istifadəyə verilməsi və istifadədən çıxarılması səlahiyyətinin yalnız Mərkəzi Banka məxsus olması birdə təsbit edilmişdir. Həmçinin sözügedən bənddə Mərkəzi Bankın ölkənin müstəsna əmlakına daxil olması da aşkar edilmişdir. Müasir Konstitusiyanın qəbul olunması Azərbaycan Respublikasında

hüquqi dövlət yaradıcılığı sektorunda keyfiyyət etibarilə təzə mərhələyə keçid ediməsindən məlumat verirdi. Sırf bu səbəblə də sektorların hamısında olduğu kimi bank qanunvericiliyi sektorunda da yeniliklərin olması mühüm idi. Bu səbəblə də 1996-cı il 10 iyun tarixində “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı barəsində”, sözügedən ilin 14 iyun tarixində isə “Azərbaycanda banklar və bankların gördüyü işlər barəsində” Nizamnamələrə yeni versiyada təsdiq edildi. Yeni bank nizamnamələri ölkənin bank sisteminin mütərəqqi dünya bank təcrübə fəaliyyətinə yaxınlaşmasına, kredit verən sahələrin fəaliyyət göstərməsinə şərait yaratdı.

Ölkəmiz azadlıq qazandıqdan həmən sonra bazar üzrə tərəqqi edən dövlətlərin praktik fəaliyyətinə müvafiq olaraq Milli bazarın əsası qoyuldu. Bu mərhələdə həm bankların daxili quruluşları, həmçinin də kredit qarşılıqlı əlaqələrində də yeniliklər edildi.

Nəticədə, əsası bazar qaydalarına dayanan ikipilləli bank sistemi təşəkkül tapmış oldu.

I pillə – AR Mərkəzi Bankı (keçmiş dövrdə Milli Bank adlanırdı)

II pillə – Kommersiya Bankları və başqa bank olmayan kredit verən sahələri.

Bundan sonra Aqrar-Sənaye Bank sistemi və Sənaye-investisiya Bank sistemi Milli Bankdan ayrılaraq, Birləşmiş Universal Səhmdar (BUS bank – hazırkı KapitalBank ASC) kommersiya bankı kimi fəaliyyət göstərdi.

Azərbaycanın Əmanət Bankı və Beynəlxalq Bankı Respublikanın Milli Məclisinin uyğun təklifinə əsasən səhmdar kommersiya bank sistemləri olaraq çıxış etməyə başladılar. Sonralar 1993-cü ildə Azərbaycanın Aqrar-sənaye Bankının, Sənaye İnvestisiya Bankının, Əmanət Bankının və Beynəlxalq Bankın bütövlükdə səhmdar kommersiya bankları kimi fəaliyyət göstərməsi prosesinə son qoyuldu. Adı sadalanan bankların nəzarət paketi Azərbaycanın Maliyyə Nazirliyinin nəzdində Azərbaycan dövlət idarəçiliyinə tabe idi. Səhmlərin geri qalan 49%-i isə ayrı-ayrı hüquqi və fiziki kəslər arasında paylaşıdırılaraq həyata keçirildi.

Bankın və onu nizamlayan normativ mənbənin tərəqqisi bircə gün belə öz mövqesində durmur. Bu səbəblə də düşünürəm ki, son olaraq dəyişən elmi-nəzəri üsullara və qeyri-sabitə mühitə alışmaq üçün daim inkişaf etdirilməlidir.

Ümumən vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi tərəqqisində bank sisteminin vəzifəsini aydınlaşdırmaq məqsədilə əvvəlcə keçmiş dövrə göz yetirmək lazımdır.

İqtisadi süqut adı verdiyimiz 1991-1995-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının bank sistemi çöküş yaşayırdı idi. Bu iqtisadi problemlərin çözülməsində Mərkəzi Bankın (sözügedən dövrdə Milli Bankın) yerinə yetirməli olduğu bir sıra funksiyalar var. Nəticədə, hər hansı bank sisteminin idarə edilməsi, bankların gördüyü işlərə nəzarət, pul-kredit siyasətinin nizamlanması sırf Mərkəzi Bank hesabına təşkil edilir. Zənnimcə, sözügedən dövrdə Mərkəzi Bank hesabına aparılan siyasət doğru olmasa idi indi Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatı belə tərəqqi edə bilməzdi.

Bank fəaliyyəti zəif hüquqi mənbəyə söykənir və əvvəlki dövrün qanunvericilik protokollarının istək və qaydalarına müvafiq olaraq idarə edilmişdir. Vurğulamaq lazımdır ki, bir çox dövlətlərdə istifadə edilən xeyli bank prosedurlarından ölkədə təkcə bir neçəsi yerinə yetirilirdi.

Bundan əlavə ölkədə Əmanət bankı idarəetmə üsulunda da böyük səhvlər və pərakəndə idarəetmə durumu hökm sürürdü. Nəticədə, Əmanət bankları insanlardan aldığı əmanətləri səmərəsiz və məsuliyyətsiz şəkildə yönətmiş və bu əmanətlərin zamanında faizlə geri verilməsi əsasında qanunvericiliklə təyin edilmiş prinsipləri nəzərə almamışdır. Buna görə də illər ərzində cəmiyyətin Əmanət banklarına verdiyi əmanətlər dəyərdən düşmüş və artıq istifadə olunamayan pul vəsaiti olmuşdur. Belə ki, Əmanət Bankı öz mənasını itirmişdirsə, aparılan islahatlar hesabına bank sisteminin gördüyü işlərdə var olan yanlışlıqlar və əksikliklər gücsüz pərakəndə idarəetmə durumu qismən ləğv edilmiş və onların fəaliyyət sahəsində bir çox inkişaf işləri görülmüşdür.

Bank islahatlarının gələcək pilləsində kommersiya bankların intensiv möhkəmləndirilməsi əsasında görülmüş tədbirlər bank sisteminin fasiləsizliyinin gücləndirilməsinə və maliyyə vasitəçilik vəzifəsinin normallaşmasına xüsusi imkan yaratmışdır.

Kommersiya bankların ən aşağı kapitalla ehtiyacının Milli Bank hesabına çoxaldılması və konsolidasiya əməliyyatının təşviqi xüsusi bank idarəsinin kapital özəyini gücləndirmiş və bank idarəsinin tərəqqisini bərpa etmişdir.

Bank idarəsinin bütün sahələri üzrə aparılan islahatlar və institusional tərəqqi sayəsində bank sahəsində miqdar və keyfiyyət yenilikləri müşahidə edilmişdir. Nəticədə, bank sahəsində maliyyə dəyişməzliyi parametrlərinə, təhlükəsizlik menecment təcrübəsinə və servis şəbəkəsinə əsasən beynəlxalq normalara müvafiq bank idarəsi təşəkkül tapmışdır.

Hal-hazırda banklar müştərilərinə müxtəlif növ servislər edirlər və pərakəndə bank servisləri çevik şəkildə tərəqqi edir. Ölkə sakinlərinə bank məmullatları internet-bank, sms-bank, mobil-bank, avtomatlaşdırılmış bank köşkləri olaraq ən modern texnoloji mexanizmlərlə önərilir.

Bank idarəsinin ərazi üzrə şəbəkəsi və maliyyə servislərinə çıxış potensialı da çevik şəkildə əhatəsini böyüdür, banklar beynəlxalq maliyyə satış mərkəzlərində fəal iş qabiliyyəti nümayiş etdirirlər. 2007-ci ildən etibarən işləyən dünyanın tanınmış maliyyə qurumları “Commerzbank” və “Citi” Bankın nümayəndəliklərinin və başqa tərəqqi etmiş dövlətlərin mütərəqqi banklarının (misal üçün, “AccessBank”, “Bank VTB Azərbaycan”, “ZiraatBank Azərbaycan” və s) ölkə tərkibində fəaliyyətin göstərməsinə izin verilmişdir ki, nəticədə bu yer üçün mütərəqqi bankçılıq avadanlıqlarının Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilməsinə imkan yaratmışdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsində bütün növ bank vəsaitlərinin yaranma özəyində, daxili quruluşunda və yararlanma vasitəsində köklü dəyişiklik müşahidə edilmişdir.

Azərbaycanda modern bank idarəsində müşahidə edilən köklü yenilikləri aşağıdakı kimi qruplara ayırmaq olar:

– Bank idarəsində yürüdülmən vacib islahatlar dövlət və kommərsiya banklarının səlahiyyətlərini və öhdəliyini daha da artırmış və onların nizamlaya vasitəsi nisbətən möhkəmləndirmişdir;

– Pul istehsalının nizamlanmasında bankların vəzifəsi və idarəetmə funksiyaları çoxalmışdır;

– Ölkədə xarici ölkə bankları ilə çəkişmə etmək potensialına sahib birgə bankların formalaşdırılmasına daha çox diqqət ayrılmışdır;

– Mərkəzi Banka müstəqil şəkildə pul-kredit siyasəti yeritmək və dövriyyəyə pul ötürmək səlahiyyəti verilmişdir.

– Bankların təzə fəaliyyət formaları ilə maraqlanmaq, sənədlərlə əməliyyatlar həyata keçirmək, lizinq, faktoring və s. əməliyyatlara yoldaşlıq etmək şəraiti yaradılmışdır.

Modern bazar iqtisadiyyatı mühitində bankların verdiyi kreditlər sayəsində iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının maliyyələşdirilməsi sırf bank sektorunun iqtisadiyyatın tərəqqisində əhəmiyyətinin əsas göstəricisi kimi götürmək lazımdır.

Kreditlərdən başqa məhz banklar Milli Bankın təşkil etdiyi pul-kredit siyasətində onun mühüm rıçaqlarından biri sayılır. Nəticədə, bankların köməyiylə Mərkəzi Bank pul emissiyasını yerinə yetirir, dövriyyədə olan pul miqdarını nizamlayır. Banklar hesabına insanların pul vəsaitini əmanətə cəlb olunması həm dövriyyəyə artıq pul emissiyasını əngəlləyir, başqa sözlə bir cür pulu çox olanlarla, pula ehtiyacı olanlar arasında əlaqə qurur.

Banklar hesabına nağdsız hesablaşmaların bərpa edilməsi həm ölkə daxili, həm də ölkədən kənar eksport-import əməliyyatları zamanı hesablaşmaların rahat yerinə yetirilməsinə zəmin yaradır.

Bu səbəbdən, hədəflənmiş funksiyaların müvəffəqiyyətlə başa vurulması bank idarəsinin tərəqqisinin müsbət dinamikasını saxlamış, bankların maliyyə vasitəçiliyində funksiyasını daha da gücləndirmişdir.

Zənnimcə, gələcək illərdə bank işinin tərəqqi etməsi və daha da müasir formada yeni konsepsiyanın tərtib edilməsi sahəsində tədbirlər görülmüşdür.

Son olaraq vurğulamaq istərdim ki, Bank idarəsində bir sıra yanlışlıq və əksikliklər vardır və onların ləğv edilməsi respublikanın iqtisadi tərəqqisində bank idarəsinin funksiyasının daha da çoxalmasına zəmin yarada bilər.

Sözügedən yanlışlıqlar və əksikliklərin ləğv edilməsi sahəsində

1. bank qanunvericiliyinin inkişaf etdirilməsi və yeganə bir sistemə salınması. (Prezident cənab İlham Əliyevin 26 mart 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə "bank məcəlləsi"nin proyektinin tərtib edilməsi haqqında ar mərkəzi bankına və başqa dövlət təşkilatlarına uyğun tapşırıqlar verilmişdir, ancaq indiyədək həmin sahədə heç irəliləyiş olmayıb);
2. banklarda və bank olmayan kredit verən sahələrdə kredit üzrə faiz səviyyəsinin azalması;
3. bankların daha çox kredit verən olmaması;
4. bank məmullatlarının növünün çoxaldılması.
5. bankların verdiyi kredit kartları əsasında sığorta dəyərinin azalması;
6. sənədlər bazarının (fond birjasının) aktiv fəaliyyətinin təmin edilməsi;
7. peşakar kadrların meydana çıxması sahəsində uyğun tədbirlərin görülməsi.

3.2. 2000 - 2015-ci illərdə Azərbaycanda bank işinin inkişafı

Bütün bu istiqamətlər Azərbaycan Respublikasında iqtisadi yüksəlişə, iqtisadiyyatın çəkişmə bacarığına neqativ təsir edir, təzəcə xüsusiləşdirilmiş istehsal sektorları-yüngül və yeyinti sənaye sektorları, kənd təsərrüfatı və ümumən ticari məhsullar emalı əsasında "ölkədaxili bazar dəyərləri" problemini artırır. Meydana çıxan problemin monetar sahədə həlli isə AMB və Azərbaycan dövləti ilə BVF arasında əsaslandırılmış kreditlər üzrə təzə razılıqların olmasını, gerçəkləşdirilən ağır makroiqtisadi nizamlaşdırma siyasətinin yumşaldılmasını istəyirdi. 2000-ci ilin başlanğıcından etibarən AMB-in gördüyü işləri ölkədə makroiqtisadi mühitin inkişaf

etdirilməsinə, bank idarəsində keyfiyyət yeniliyinə və beynəlxalq normalara uyğun bank sahəsinin təşəkkül etməsi üzrə tədbirlərin gerçəkləşdirilməsinə yönəldi.

2000-2003-cü illərdə bank sahəsinə keyfiyyətin və güvənirlirliyin yüksəlməsi, zəif bankların fəaliyyətinin əngəllənməsi üçün bankların sintezləşdirilməsi və böyüdmüləsi yönündə işlər davam etdirildi. Bu əməliyyatlar sayəsində bank sahəsində fəaliyyət göstərən bankların sayı 46-ya düşdü. AMB-in fəaliyyətinin tərəqqi dövründə bu illər makroiqtisadi duruma endogen və ekzogen təzyiqlərin ciddi təsir etdiyi illər olaraq göstərilir. Nəticədə, xarici təzyiqlər hissəsində 2004-cü ilin başlanğıcından etibarən dünya iqtisadiyyatında baş verən hadisələr, ilk öncə ABŞ dollarının dünyanın əsas pul vəsaitləri ilə müqayisədə sürətli devalvasiyası, bunun hesabına ölkəyə import inflyasiyası həddinin artması, dövlətə nüfuz edən pul vəsaiti kütləsinin sürətli çoxalması ilə bağlı milli pul vəsaitinin nominal çevrilmə məzənnəsinə təzyiqlərin qüvvətlənməsi təsbit edilirdi. Ekzogen amillərdən başqa, makroiqtisadi duruma ölkədaxili amillərin də təzyiqləri qüvvətlənirdi-iqtisadiyyatda toplu şəkildə xərclərin bütün elementlər üzrə yüksəlişi inflyasiyanın çevikləşməsini əsaslandırır. 2005-2008-ci illərdə AMB monetar siyasətdə bəzi düzəlişləri - iqtisadiyyatda pula olan ehtiyacın azaldılması üçün yeni maliyyələşdirmə əsasında faiz səviyyəsi dəhlizinin yuxarı və aşağı hədlərinin çoxalması, pul vəsaiti bazarına təzyiqlərin zəifləməsi üçün istifadə edilən pul vəsaiti rejimi üzrə liberallaşdırmanın dərinləşdirilməsi, qanuni və fiziki kəslərin pul vəsaiti köçürmələrinə hədd qoyulmasının azaldılması və komməriya banklarının mərkəzləşdirilmiş kreditləşdirilməsi mərhələlərinin ağırlaşdırılmasını həyata keçirdi. Nəticədə ölkədə makroiqtisadi şəraitin mühüm sarsıntılardan mühafizəsi bərpa edildi. İqtisadiyyatda pul vəsaitini artımının yüksəlməsinə, inflyasiyanın sürətlənməsinə, ənənvi valyutanın nominal və gerçək effektiv çevrilmə məzənnəsinin güclənməsinə baxmayaraq, respublika ərazisində investisiyaların, məşğulluğun, toplam mənfəətin çoxalması üzrə müsbət cərəyanlar saxlanıldı. AMB komməriya banklarının gördüyü işləri təyin edən bəzi parametrləri - kapitalın adekvatlığını, cəzb edilmiş ləvazimatların səviyyəsini, kreditlər üzrə ehtiyatların tərtibi səviyyəsini və bazar təhlükələri (kredit

riski, pul vəsaiti riski, faiz səviyyəsi riski) səviyyələrini dəyərləndirməyə və göz altında saxlamağa başladı. Bu meyar isə bankların tərpənməz və dözümlü fəaliyyətinin bərpa olunmasında əsas rol oynayırdı. Bundan əlavə, bankların toplu kapitalına və kapitallaşma həddinə olan ehtiyacın çoxalması ilə (2007-ci ilin ortalarından başlayaraq bankların toplu kapitalına olan ən az tələb 10 milyon manat məbləğinə qaldırıldı) bankların konsolidasiyasına təkan verən prosesi qüvvətləndirildi və sonda bank sahəsində 44 bankın fəaliyyəti gerçəkləşdi.

AMB-in gördüyü işin əsas meyillərindən biri də respublika ərazisində pərakəndə bankçılığın- plastik kart istehsalının böyüməsinə, çoxunun plastik kart servisləri ilə əhatə olunmasına və bankların bu sahədə göstərdiyi biznesi böyütməyə təkan verən "Milli kart" prosessinq mərkəzinin fəaliyyətinin təşkil edilməsi və tədavi ilə çıxması oldu. Bu irəliləyişlə iqtisadiyyatda nağd olmayan hesablaşmalar və bank dövriyyəsinə müstəqil ləvazimatların cəzb olunması hadisəsi sürətləndi. Azərbaycan Respublikasında elektron avadanlıqların istifadəsinin tərəqqi etdirilməsi ilə banklarda vaxtın istəklərinə müvafiq olaraq məsafədən göstərilən servislər- "İnternet bankçılıq", "SMS bankçılıq", "İnternet treyding" kimi dövlət bazarı üçün təzə servis növləri tərəqqi etməyə başladı. Bu dövr ərzində ölkədə bank sahəsinin infrastrukturunun tərəqqisinin başqa əsas istiqamətləri- müştərilərin kreditin müddəti haqqında informasiya alaraq banklarda kredit təhlükəsinin azaldılması üçün "Mərkəzləşdirilmiş kredit reyestri", sirkulyasiyada olan müstəqil, həmçinin, əhalinin əlindəki nağd pul ləvazimatlarının bank dövriyyəsinə cəzb olunmasının çevikləşdirilməsi üçün "Əmanətlərin sığortalanması təsisatı və sonda, ölkə iqtisadiyyatının tərəqqisinə mühüm təsiri ilə seçilən "İpoteka təsisatı" da həyata keçirildi. 2008-ci ilin ikinci yarısından başlayaraq dünyanın bir çox ölkələrində yayılmış qlobal maliyyə qarşıçığıması Azərbaycan Respublikasında da makroiqtisadi duruma və bank sahəsinin fəaliyyətinə öz neqativ təsirini etməyə başladı. Yer üzünün enerji daşıyıcılar bazarında dəyərlərin aşağı düşməsi Azərbaycan Respublikasında neft qazancının, dövlət gəlir cədvəli üzrə mənfəətin və pul vəsaiti bazarlarına nüfuzetmələrin səviyyəsini ciddi şəkildə aşağı saldı. İqtisadiyyatda manatın

devalvasiyası yönündə təzyiqlər qüvvətlənməyə başladı. 2009-cu ilin birinci yarısı, son onillikdə birinci dəfə AMB-in pul vəsaiti bazarında satış tipli intensiv pul vəsaiti nüfuzetmələrinin nəticəsi kimi, qızıl-valyuta tədarükəri səviyyəsində və sirkulyasiyada olan pul çəkisinin çoxalma meyillərinin aşağı düşməsi müşahidə edildi. Qarşıçıxmadan əvvəlki il dövlətin bəzi xüsusi bankları böyük miqyaslı ekzogen ləvazimatlar cəzb etmiş, bu ləvazimatlar bankların fəal əməliyyatlarında əsas mövqə tutmuşdu. Qarşıçıxma ilə əlaqədar ekzogen vəsaitlərin-az müddətli kreditlərin və depozitlərin banklardan götürülməsi belə bankların gördüyü işlərdə zədələnmələr müəyyən edir, bank sahəsində sistem üsyanı riski yaradırdı. Əlavə olaraq, mülk bazarında daşınmaz əmlakın dəyərlərinin aşağı enməsi bank sahəsində verilmiş kreditlər əsasında təminatlar problemi meydana çıxardı. Bu durumda monetar sahədə qarşıçıxmanın təzyiq meyillərinə mənfi təsirlərin müəyyən edilməsi istənilirdi.

Makroiqtisadi siyasətdə həlli istənən əsas problemlərdən biri manatın nominal çevrilmə məzənnəsi əsasında mümkün dəyişmə istiqamətinin - manatın devalvasiyası, dəyişməz məzənnə və ya manatın güclənməsi rejiminin ayırd edilməsi idi. AMB ölkədaxili iqtisadi durumu müəyyən edən mühüm makroiqtisadi faktorların analizi sayəsində qarşıçıxma illərində Azərbaycan Respublikasının vacib alış-veriş tərəfdaşı ölkələrindən (Rusiya Federasiyası, Türkiyə və s.) fərqli olaraq manatın nominal çevrilmə məzənnəsinin dəyişməzliyinin mühafizəsi mühüm hesab etdi. Qarşıçıxmadan sonrakı illərin analizi göstərdi ki, bu, üsyan illəri üçün ən düzgün seçim idi. İqtisadiyyatın pul ilə təminat dərəcəsinin normallaşdırılması və respublika ərazisində iqtisadi aktivliyin bərpası məqsədilə 2008-2010-cu illərə bankların likvidlik və iqtisadiyyatın pul ilə təminatı dərəcəsinin artırılması üçün bankların məcburi tədarük standartları 10 faizdən 0,5 faizə kimi faiz dərəcəsi 15 faizdən 2 faizə kimi aşağı salındı. Bunlardan əlavə, monetar siyasətin məqsədləri və istəklərinə uyğun olaraq kompleks iqtisadi siyasətdə-Azərbaycan İnvestisiya Müəssisəsinin iri investisiya projelərində üzvlüyü, Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının kiçik və orta sahibkarlığa, ölkənin yerli böyük müəssisələrə maliyyə köməyi artırıldı. Likvidlik problemi olan banklarda fəaliyyətin dayanmaması, bank sahəsində

kompleks likvidlik dərəcəsinin qaldırılması və sonda, baş verə biləcək mənfi proseslərin əngəllənməsi üçün bankların strateji kreditləşdirilməsi aparıldı. Qarşıçıxma illəri bank sahəsində "pis" fəalların, həmçinin vaxtı keçmiş kreditlərin səviyyəsinin çoxalması banklarda kapitallaşma problemini ciddiləşdirdi. Bu səbəbdən vergi qanunvericiliyində uyğun yeniliklər edildi və 2009-2012-ci illərdə bankların kapitallaşma dərəcəsinin çoxaldılması üçün onlar gəlir vergisindən müstəqil edildi. Depozitlərin aşağı salınması meyillərinin əngəllənməsi və cəmiyyətin bank sahəsinə güvən və maraqlarının bərpa edilməsi üçün Əmanətlərin Sığortalanması Təsisatı üzrə banklarda əmanətlərin əmniyyət altında olan payı yüksəldildi. Bütün sözügdən tədbirlər hesabına dünyanın bir çox ölkələrində iqtisadi və maliyyə süqutu baş verdiyi halda, Azərbaycan iqtisadiyyatı tərəqqi istiqamətlərini və bank sistemində tərpənməzliyini qoruyub saxladı. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi yüksəlişi və məşğulluğu, gəlir cədvəlinə vergi nüfuzetmələrinin ritmikliyini, gerçək sahədə və bank sistemində likiddliyi əsaslamak üçün Milli Bank iqtisadiyyata valyuta təklifi kanallarını genişləndirmiş, faiz dərəcələrini dəfələrlə aşağı salmışdır. Təkmilləşən normativ-qanuni özək Milli Bankın antiböhran siyasətinin çevikliyinə yüksəldilməsi üçün səmərəli mühit formalaşdırmışdır. 2016-cu ilin oktyabr ayı və 2017-ci ilin iyul ayları arasında keçən müddət ərzində iqtisadiyyata, o cümlədən real sektorun mühüm əhəmiyyətli şirkətlərinə və banklara 2 mlrd. ABŞ dolları həcmində likvid vəsait verilmişdir.

İqtisadi yüksəlişin mühüm faktorlarından biri olan pul qismən təmin olunmağa başlamışdır. İpoteka Təsisatının fəaliyyətinin təzədən fəallaşması tikinti sahəsi və daşınmaz mülk bazarında vəziyyəti qismən tərpənməz edilmiş, iqtisadi yüksəlişə və məşğulluğa əlavə köməklik göstərmişdir. 2017-ci ilin ikinci yarısından etibarən, milli iqtisadiyyatda müsbət meyillər güclənmiş, məcmu tələb bir qədər artmış, iyulda deflyasiya əməliyyatları zəifləmişdir. Tədiyə balansının profisitinin təkrarən yüksəlməsi ilə əhəmiyyətli pul ehtiyatları 2010-cu ilin başlanğıcında qeyd edilən səviyyəyə

çatmış, pul vəsaiti bazarında müvazinətin dayanıqlığı əlamətləri özünü əks etdirmişdir.

Azərbaycanın Milli Bankının 2011-ci il üçün Pul Siyasətinin Əsas Meylləri haqqında bəyananamədə göstərildiyi kimi “2017-ci il ərzində Azərbaycan Respublikası bank idarəsinin göstəriciləri artmaqda davam etmişdir. İHn əvvəlindən bankların məcmu kapitalının artımı 7.9% olmuşdur. Keçən 11 ayda əhalinin əmanətləri 22.8%, kredit qoyulması 8.1%, bank aktivləri isə 8,8% artmışdır. Dövr ərzində müddətli depozitlərin 30.2% artması bank idarəsinə etibarın yüksəlməsini xarakterizə edir. Qlobal maliyyə bazarlarında canlanma bank sektorunun daxili mənbələrlə yanaşı xarici maliyyələşmə mənbələrinə çıxışını bərpa etmişdir.

Bank monitorinqi əsasında formalaşan Bazel-III normalarını qeyd edərək Milli Bank özünün makroprudensial əhatəsini inkişaf etdirmişdir. Prudensial işlər sistem risklərinin minimumlaşdırılması, bankların dəyişməz fəaliyyətinin bərpa edilməsinə yönəldilmişdir. Nəzarət texniki vasitələri üzrə yeni Bazel-III konsepsiyasına görə maliyyə sahəsinə yeni dayanıqlıq normativlərinin tətbiq edilməsi məsləhət görülmüşdür.

Mərkəzi bank idarəetmə üsulu qlobal qarşıçixmanı yüksək kapitallaşma və likvidlik ehtiyatlanmasma yönəlik tədbirlərlə qarşılamişdır. Sistem, üzrə bank nəzarəti siyasəti risklərin minimumlaşdırılmasına xidmət etmiş, bankların risklərlə davranma potensiallarını xeyli artırmış və real sektorda maliyyə immunitetini gücləndirmişdir. Bununla belə, həmin prosesin start şəraiti heç də əlverişli olmamışdır.

Belə ki, 2016-2017-ci ilin ilk aylarında milli bank sistemində qlobal maliyyə böhranı fonunda likvidlik riski ilə bağlı müəyyən gərginlik müşahidə edilmişdir.

Belə vəziyyət Mərkəzi Bankın likvidlik riskinin idarə olunmasında bankları kredit və depozit mövqələrinə daha konservativ yanaşmağa sövq etməsinə səbəb olmuşdur. Xeyli dərəcədə, bunun nəticəsidir ki, bank sisteminin ani likvidlik

səviyyəsi il ərzində 76%-dən aşağı düşməmişdir. Likvid aktivlərin cəmi aktivlərə nisbəti 20,6%, cəmi depozitlərə nisbəti isə 55,9% təşkil etmişdir. 2017-ci il ərzində likvid aktivlərin strukturunda nağd vəsaitlərin və qiymətli kağızların payı artmış, müxbir hesablarda olan vəsaitlərin payı isə azalmışdır. Həmin ilin məlumatlarına görə likvid aktivlərin həcmi tələb olunanadək depozitləri kifayət qədər yüksək səviyyədə (90%-dək) örtmüşdür. Cari öhdəliklərin təxminən 46%-ini likvid aktivlər təşkil etmişdir.

2017-ci ilin əvvəlinə olan məlumata görə Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən banxlann təhlilə cəlb edilən məlumatlarında “Evro Bank”, AFB Bank, Naxçıvanbank, Pakistan Milli Bankının Bakı filialının müvafiq göstəriciləri öz əksini tapmamışdır (cədvəl 2).

Azərbaycan Respublikasında 2017-ci ilin əvvəlinə bankların məcmu kapitalının, xalis aktivlərinin, və mənfəətin həcmi və bazar payları barədə məlumatların araşdırılması, sadalanan parametrlər üzrə Azərbaycan Beynəlxalq Bankının apancı mövqeyini təsdiqləyir.

Qeyd olunan tarixə 509,0 milyon manat məcmu kapitalı olan Azərbaycan Beynəlxalq Bankı, həmin göstərici üzrə 26,83% bazar payına malikdir. 2016-cu ilin əvvəlinə olan məlumatlar da Azərbaycan Beynəlxalq Bankının aparıcı mövqeyinin davamlı olduğunu söyləməyə əsas verir.

Azərbaycan Respublikasında məcmu kapitala görə renkinqdə öndə olan 10 bankın məcmu bazar payı, 2010-cu ilin əvvəlinə 63.89%, 2011-ci ilin əvvəlinə 62,70% təşkil etmişdir. Əlavə 1-in məlumatlarından göründüyü kimi, 2010-cu ilin əvvəlinə Azərbaycan Beynəlxalq Bankının məcmu kapital üzrə bazar payı çıxıldıqdan sonra, renkinqdə öndə olan 9 bankın (Paşa Bank, Xalqbank, Bank Standart, Kapital bankı Accessbank, Texnikabank, Unibank, Bank Respublika, Dəmirbank) məcmu bazar payı 35.52%, onların hər birinə, orta hesabla düşən bazar payı isə 3.947% olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında bankların məcmu kapitalının, xalis aktivlərinin
və mənfəətin (2017-ci ilin əvvəlinə) həcmi və bazar payları

№	Banklar	Məcmu	Capital	Xalis aktivlər		Mənfəət, min manat
		min manat	Bazar payı,%-lə	min manat	Bazar payı,%-lə	
A	B	1	2	3	4	5
1	ABB	509027	26,83	5527917	41.59	8682
2	Paşa Bank	134045	7.07	509074	3.83	9049
3	Xalqbank	90561	4.77	650790	4.90	13427
4	Accessbank	83746	4.41	373020	2.81	26567
5	Банк Standart	72307	3.81	601755	4.53	603
6	Kapital bank	69973	3.69	781936	5.88	2902
7	Texnikabank	64262	3.39	506014	3.81	12042
8	EkspressBank	58297	3.07	135153	1.02	6652
9	Unibank	56285	2.97	354937	2.67	503
10	Yarı Kredi Bank Azərbaycan	51082	2.69	206876	1.56	7710
11	Dəmirbank	48838	2.57	340381	2.56	1682
12	Bank Respublika	48295	2.55	257387	1.94	-2210
13	Банк of Ваки	40181	2.12	245126	1.84	13355
14	Bank Silk Way	35657	1.88	53389	0.40	2901
15	AGBanK	33544	1.77	249209	1.88	-124
16	NİkoII Bank	32876	1.73	178328	1.34	3375
17	AtaBanK	26675	1.41	215130	1.62	271
18	Azərbaycan Sənaye Bankı	25908	1.37	129950	0.98	1122
19	Muganbank	25069	1.32	208675	1.57	2249
20	Zamin bank	24838	1.31	242791	1.83	1460
21	TuranbanK	23642	1.25	130293	0.98	2920
22	Royal bank	22865	1.21	173734	1.31	811
23	AmrahbanK	20796	1.10	78656	0.59	355
24	Bank Avrasiya	20289	1.07	60189	0.45	-299

Cədvəl 2 (davamı)

25	B	1	2	3	4	5
25	Bank YTB	19726	1.04	26790	0.20	-4484
26	NBC BanK	17583	0.93	47829	0.36	350
27	KredobanK	17169	0.91	83617	0.63	240
28	Gəncəbank	56616	0.88	41808	0.31	1162
29	Deka Bank	14092	0.74	44042	0.33	1089
30	Yunayted Kredit Bank	13869	0.73	44880	0.34	244
30 (0	Aqrar-Kredit	13800	0.73	26642		112 1
31	Banjc Melli İran	13674	0.72	53519	0.40	-1059

32	Rabitəbank	13248	0.70	121821	0.92	-686
33	Parabank	13141	0.69	108638	0.82	591
34	Azər-Türk Bank	12151	0.64	61329	0.46	1120
35	Bank of Azərbaycan	11191	0.59	146861	1.10	-15973
36	Günay banc	11071	0.58	33028	0.25	-1522
37	Atrabank	10954	0.58	39669	0.30	16
38	Qafqaz İnkişaf bankı	8715	0.46	33514	0.25	-698
39	Azıcredit banc	7749	0.41	23738	0.18	-5462

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 2017

Halbuki, ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən bankların hər birinə bazar payı (Azərbaycan Beynəlxalq Bankının məcmu kapital üzrə bazar payı çıxıldıqdan sonra) 1.592% təşkil etmişdir. Başqa sözlə, məcmu kapitalla görə renkinqdə 10-cu mövqedən sonrakı bankların məcmu kapital üzrə bazar payı orta hesabla 1.00% civarındadır.

2017-ci ilin əvvəlinə Azərbaycan Beynəlxalq Bankının məcmu kapital üzrə bazar payı çıxıldıqdan sonra, renkinqdə Öndə olan 9 bankın məcmu bazar payı 35,87%, onların hər birinə, orta hesabla düşən bazar payı isə 3.59% olmuşdur.

Haqqında danışılan 10 bankın məcmu xalis aktivlər üzrə məcmu bazar payı 2016-cı ilin əvvəlinə 74.32 %, Azərbaycan Beynəlxalq Bankının xalis aktivlər üzrə bazar payı(43.48%) çıxıldıqdan sonra, orta hesabla bazar payı 3.42 % təşkil etmişdir (əlavə 1). 2011-ci ilin əvvəlinə 72,60 %, Azərbaycan Beynəlxalq Bankının xalis aktivlər üzrə bazar payı (41.59%) çıxıldıqdan sonra, orta hesabla bazar payı 3.1 % təşkil etmişdir (cədvəl 2).

2010-cu ilin IV rübünün əvvəlində Azərbaycan banklarının ümumi aktivləri 417.86 milyon manat və ya 3,4 faiz artaraq 2,768 milyon manata çatmışdı.

Araşdırmaların nəticələri və mütəxəssislərin rəyi göstərir ki, sözügüdən artım, əsasən, bankların müxbir hesablarında vəsaitin çoxalması hesabına təmin edilmişdir. Azərbaycanın Mərkəzi Bankının məlumatları, 2010-cu il noyabrın 1-nə olan vəziyyətə görə, banklardakı nəgd pulun həcmi 484,19 milyon manat, müxbir hesablarında vəsaitin 1 milyard 128,92 milyon manat, maliyyə sektorunun kreditləşdirilməsinin 525,2 milyon manat, müştərilərin kreditləşdirilməsinin 8 milyard 526,82 milyon manat, investisiyaların həcmi 955,15 milyon manat,

digər aktivlərin 1 milyard 148,08 milyon manat təşkil etdiyini söyləməyə əsas verir. 2010-cu ilin noyabrın 1-nə bankların öhdəlikləri 10 milyard 616 milyon manat səviyyəsinə qədər enmişdi. Həmin öhdəliklərdən 4 milyard 786,5 milyon manatını depozitlər, 5 milyard 184,9 milyon manatını maliyyə sektoruna verilmiş vəsaitlər və 644,6 milyon manatını digər öhdəliklər təşkil etmişdir.

Azərbaycanın Mərkəzi Bankı likvidlik dəstəyini artırmaqla yanaşı, kredit portfelinin keyfiyyətinin qorunması məsələsini gündəmdə saxlayır, Həyata keçirilən tarazlaşdırılmış tədbirlər sayəsində:

- 2017-ci ilin aprel-iyul aylarında kredit portfeli 5.5%, aktivlər isə 9% artmış;
- vaxtı keçmiş kreditlərin portfeldə payı cəmi 3.6% təşkil etmiş;
- bank sisteminin kapitallaşma səviyyəsi 2009-cü ilin sentyabrından sonra keçən bir il ərzində 11% artmışdır.

2017-ci ilin əvvəlinə Azərbaycan Respublikasında bankların təqdim etdiyi ümumi kreditlərin və İstehlak kreditlərinin həcmnin, onlar üzrə ayn-ayn bankların bazar paylarının araşdırılması, bu baxımdan da Azərbaycan Beynəlxalq Bankının aparıcı mövqe tutduğunu göstərmişdir, Belə ki, ümumi kreditlər üzrə Azərbaycan Beynəlxalq Bankının bazar payı 49.12%, istehlak kreditləri üzrə isə 28.37% təşkil etmişdir (əlavə 2). 2011-ci ilin əvvəlinə olan məlumatam təhlili göstərir ki, ümumi kreditlər üzrə Azərbaycan Beynəlxalq Bankının bazar payı 43.77%, istehlak kreditləri üzrə isə 23.49% təşkil etmişdir (cədvəl 3).

Kreditlərin aktivlərə faiz nisbəti göstəricisinin təhlil və proqnozlaşdırma funksiyasına aydınlıq gətirmək üçün bank aktivləri, aktiv əməliyyatlar və bankların aktiv əməliyyatlarının nəticələri anlayışlarına münasibətimizi dəqiqləşdirməyi lazım bilirik.

Azərbaycan Respublikasında bankların təqdim etdiyi kreditlərin (2011-ci ilin əvvəlinə) həcmi və bazar paylan

A	Bamdar	Kreditlərin ümumi məbləği		İstehlak kreditləri, min manat		Kreditlər/aktivlər,%
		min manat	bazar payı,%-lə	min manat	bazar payı,%-lə	
		1	2	3	4	5
1	ABB	3760812	43.77	374618	23.49	68.03
2	Xalqbank	491373	5.72	17137	1.07	75.50
3	Kapital bank	475170	5.53	81030	5.08	60.77
4	Texnikabank	364335	4.24	27658	1.73	72.00
5	Bank Standart	350700	4.08	756364	4.73	58.28
6	Accssbank	269406	3.14	22405	1.40	72.22
7	Dəmirbank	240300	2.80	60754	1.81	70.60
8	Unibank	237250	2.76	145681	9.13	66.84
9	Paşa Bank	182875	2.13	145286	0.00	35.92
10	Bank of Baku	179737	2.09	158315	9.93	73.32
11	AGBank	177730	2.07	10955	0.69	71.32
12	Bank Respublika	157855	1.84	41259	2.59	61.33
13	Zaminbank	154285	1.80	44651	2.80	63.55
14	Nikoi Bank	149803	1.74	83281	5.22	84.00
15	Muğanbank	134298	1.56	19261	1.21	64.36
16	Bank of Azerbaijan	133916	1.56	22801	1.43	91.19
17	Royal bank	125063	1.46	95991	6.02	71.99
18	Ata Bank	106159	1.24	32231	2.02	49.35
19	Turanbank	102802	1.20	17230	1.08	78.90
20	Rabitabank	82317	0.96	23737	1.49	67.57
21	Parabank	72016	1.84	39138	2.45	66.29
22	Yapı Kredi Bank Azərbaycan	68803	0.80	5281	0.33	33.26
23	Azərbaycan Sənaye Bankı	67254	0.78	40023	2.51	51.75
24	Kredobank	61725	0.72	8282	0.52	73.82
25	Ekspressbank*	48493	0.56	12617	0.79	35.88
26	Amrahbank	46348	0.54	28267	1.77	58.92
27	NBC Bank	39273	0.46	35928	2.25	82.11
28	Deka Bank	36666	0.43	17345	1.09	83.25
29	Azər-Türk Bank	30142	0.35	12237	0.77	49.15
30	Gəncə bank	29202	0.34	1066	0.07	69.85
31	Qafqaz İnkişaf Bankı	128780	0.33	1805	0.11	85.87

Cədvəl 3 (davamı)

A	B	1	2	3	4	5
32	Yunayted Kredit Bank	28442	0.33	13708	0.86	63.37
33	Atrabank	28319	0.33	8217	0.52	71.39

34	Bank Silk Way	28268	0.33	4299	0.27	52.95
35	Gunaybamt	27990	0.33	3011	0.19	84.75
36	Azxreditbaim	21355	0.25	3961	0.25	89.96
37	Bank Avrasiya	20228	0.24	1870	0.12	33.61
38	BanK VTB (Azərbaycan)	13779	0.16	3462	0.22	51.43
38 (1)	AqrarKredit	13446				50.47
39	BaiucMelli iran.	5798	0.07	4022	0,25	10.83

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 2017

İlk növbədə qeyd edək ki, banic aktivlərin artımı konsepsiyası onların bazarda uğurlu fəaliyyətinin əsas şərtlərdən biri olduğundan, banian Kredit fəaliyyəti aktivlərin həcmnin artırılmasına bə onların keyfiyyətinin yüksəldilməsinə istiqamətiləndirilir.

Mühasibat hesabatında bankların sərəncamında olan resursların hamın banklar tərəfindən yerləşdirilməsini və istifadəsini xarakterizə edən bank aktivləri gəlir gətirən və gəlir gətirməyən aktivlərə bölünür. Kassada, müxbir hesablarda (hesablaşma kassa mərkəzində) və ehtiyat hesablarda olatı pul vəsaitləri, eləcə də əsas vəsaitlər, materiallar, bankın qeyri-maddi aktivləri və immobilizasiya olunmuş (dövriyyə kapitalının əsas kapitəla çevrilmiş) xüsusi vəsaitləri gəlir gətirməyən aktivlərə aiddir. Bankın gəlir gətirən aktivləri, öz uçot ssuda və bank investisiyaları kimi fərqləndirilir.

Mənfəət almaq üçün banklar tərəfindən həyata keçirilən xüsusi cəlb edilmiş resurslardan istifadəni nəzərdə tutan aktiv əməliyyatların aparılması prosesində banklar faiz, dividend və ya birgə müəssisələrin mənfəətində iştirak kimi gəlir gətirən əməliyyatları həyata keçirirlər. Bankın kredit portfelini formalaşdıran kredit əməliyyatları, investisiya portfelini formalaşdıran investisiya əməliyyatları, bankın öz müştərilərinə göstərdiyi əsas xidmətlərdən biri kimi kassa və hesablaşma əməliyyatları, ümumilikdə bank əməliyyatlarının uğurunu təmin edən müvafiq

infrastrukturun yaradılması ilə əlaqədar digər aktiv əməliyyatlar - bankların aktiv əməliyyatlarının tam siyahısı deyildir.

Kreditlərin aktivlərə nisbəti göstəricisi bank aktivlərinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prosesində istifadə olunur, Ö cümlədən, bankların fond və kredit portfəllərinin formalaşmasına öz diqqətini artıraraq, minimum risk müqabilində daha çox gəlir gətirən aktivlərə vəsaitləri yerləşdirmək İstiqamətində fəaliyyətinin təhlilində kreditlərin aktivlərə nisbəti göstəricisi kifayət qədər informativ hesab olinur. 2017-ci ilin əvvəlinə olan məlumatlar əsasında fəaliyyəti təhlil olunan bankların təqdim etdiyi kreditlərin onların aktivlərinə nisbəti göstəricisi 91.19 (Bank of Azərbaycan) və 10.83 (Bank Melli İran) arasında tərəddüd edir.

Onu da qeyd edək ki, 2017-cu ildə ipoteka kreditləşməsi iqtisadi fəallığın dəstəklənməsində mühüm rol oynamış, müvafiq kreditləşmə üçün bazar resurslarının cəlb olunması prosesi davam etdirilmişdir. Həmin ilin yanvar-dekabr ayları ərzində İpoteka Fondu vasitəsilə müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən ümumilikdə 2213 nəfərə 87.3 mln. manat məbləğində ipoteka krediti, o cümlədən 453 nəfərə 15 mln. manat məbləğində sosial ipoteka verilmişdir.

Əhalinin banklardakı əmanətlərinin müsbət dinamikası, artıq qeyd edildiyi kimi makroiqtisadi amillərlə və bilavasitə bankların inkişafı strategiyasının reallaşdırılmasının uğurlu nəticələri ilə şərtlənir. Şübhəsiz ki, əmanətlərin sığortalıanması sistemində apanlan təkmilləşdirmələr, kompensasiya məbləğinin maksimum həddinin qaldırılması bu baxımdan həlledici rola malikdir.

Həyata keçirilən tədbirlər əmanətçilərin maraqlarının daha yüksək səviyyədə təmin olunmasına, əmanət bazarının genişlənməsi və ölkənin investisiya imkanı artmasına xidmət edir. Digər tərəfdən qorunan əmanətlər üzrə faiz dərəcəsinin yuxarı həddinin tənzimlənməsi istiqamətində də işlər görülür. Belə ki,

Əmanətlərin Sığortalıanması Fondu Mərkəzi risklərini idarə etmək üçün ERM (Enterprise Risk Management) sistemlərinin tətbiqi məqsəduyğundur.

DE sistemləri, bankın kredit risklərinin idarə edilməsi siyasətinə uyğun olaraq kredit konveyerinin təşkili və müvafiq qərarların qəbulu prosesinin avtomatlaşdırılması, aktual kredit məhsulunun operativ surətdə bazara çıxarılması məqsədilə

tətbiq oluna bilər. Belə ki, həmin sistemlər bazarda baş verən dəyişikliklərə adekvat kredit verilməsi və kredit limitinin təyini qaydalarda operativ düzəlişlər edilməsinə imkan verir. ERM sistemlərinin tətbiqi' bankın şəffaflığın və bütün biznes proseslərinin idarə edilən olmasını nəzərdə tutan yeni keyfiyyət səviyyəsinə çıxarılması niyyəti olduqda məqsədəuyğundur.

Gözlənilməli kimi Bazel H-nin tətbiqinin başlanğıcında milli bank sistemində baza indikativ yanaşmadan istifadə olunacaqdır. Bununla belə, həmin sistemin sonrakı mərhələləri tam dəqiqləşdirilməmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, dəqiqləşdirmə prosesinin təxirə salmadan başa çatdırılması vacibdir. Əks halda, bankların risklərinin idarə edilməsinin avtomatlaşdırılması sisteminin təkmilləşdirilməsinə, xüsusilə yeni proqram məhsullarının alınmasına vəsait ayırmaqda fəallığını gözləmək olmaz.

Bank risklərinin iqtisadi təhlükəsizliyi tələblərinə adekvat idarə edilməsi üçün proqram məhsullarının tətbiqində aşağıdakı ardıcılığın gözlənilməsi məqsədəuyğundur: bankın bütün bazarlar və əsas segmentlər üzrə mövqeyi real vaxt rejimində müəyyənləşdirilir və baş verən dəyişikliklərə nəzarət edilir; mənfəət və zərərlərin, limitlərin və müxtəlif risk göstəricilərinin hesablanması avtomatlaşdırılır; idarəetmə qərarlarının operativ surətdə qəbulu üçün analitik alətlərin geniş tətbiqinə imkan verən xüsusi yanaşmalardan istifadə olunur.

3.3. Milli iqtisadiyyatın yeni inkişaf modelinə keçməsi ilə əlaqədar

Azərbaycanda bank işinin inkişaf perspektivləri

Dövlət tənzimləməsinin prioriteti maliyyə institutlarının və ümumilikdə maliyyə sisteminin etibarlılığı, bankların səmərəlilik meyarlarına uyğun fəaliyyətini təmin etməkdir. Dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələrində banklar iqtisadi tənzimlənmə, artımı və maliyyə institutlarının, o cümlədən bankların mənfəətlə işləməsinə təşviq edən mühitdə fəaliyyət göstərilir. Kommersiya banklarının formalaşması və

dayanıqlı inkişafının mühüm şərtlərindən biri tənzimləmə mexanizminin bazar iqtisadiyyatı subyektlərinin dəyişən fəaliyyət mühitinə adekvatlığıdır.

Yaxın gələcəkdə müəssisələrin və bankların investisiya aktivlərinin artırılması məqsədilə (xüsusi bank krediti və bank lizinqi sahəsində) kompleks tədbirlər sistemi həyata keçirməli, bankların donor funksiyası canlandırılmalıdır” (19,s 24).

Bazar əlaqələrinin indiki durumu üçün dövlətin iqtisadiyyata bilavasitə müdaxiləsi potensialının hüdudlu olması, maliyyə, kredit texniki vasitələrindən aktiv şəkildə faydalanmaq xarakterikdir. Kompleks və kreativ üsulların yerinə yetirilməsini göstərən nizamlaşdırma sistemi, onların köhnə qaydada vəhdətinə yiyələnmək yönündə inkişaf etdirilir. Milli və modern riyazi mexanizmlərdən, həmçinin qabaqcıl məlumat avadanlıqlarından faydalanmanı istəyən analiz nizamlaşdırmanın güvənilir məlumat özəyinin yaranmasına servis etməlidir.

Bankın gördüyü işlərin nizamlaşdırılması və monitorinq sisteminin analiz vasitəsində maliyyə-kredit üsullarının prioritetliyi təsdiq edilir. Həmçinin, burada kompleks iqtisadi aktivlik şəraitinin dəyərləndirilməsinə təkan verən bir çox statistik və riyazi üsullardan tətbiq olunur. Müasir dövrdə beynəlxalq birliklərin iqtisadiyyatda dövlətin rolunun ən az, təsərrüfatçılıq subyektlərinin gördüyü işlərin iqtisadi müstəqilliyinin çox olması haqqında ardıcıl çağırışları bu çağırışlar heç də hər zaman birmənalı cavablanmasa da bankın gördüyü işlərin nizamlaşdırılması və monitorinqin yeni idarəetmə üsulunun formalaşmasında özünəxas vəzifə daşıyan xeyli dərəcədə modernləşdirilmənin nəticəsidir

Həmçinin iqtisadiyyatda ölkə hakimiyyətinin aktiv çıxışlarını və aktiv effektivliyinin quruluş investisiya, dəyər indikatorları da bankın gördüyü işlərin möhkəmliyi və iqtisadi mühafizə nöqteyi – nəzərindən nizamlaşdırılması idarə üsulunun əsas tərkib elementləridir.

“Kommersiya bank sistemlərində ölkə hakimiyyətinin fəaliyyətinin artması bazar

qaydalarından üz çevirmək demək deyildir. Nümunə üçün deyək ki, tərəqqi etmiş bəzi dövlətlərdə maliyyə alış-satış mərkəzinin lisenziyalaşdırılmış üzvlərinin toplu kapitalında ölkəyə düşən hissə xeyli böyükdür və yaxud yetəri qədər gözə çarpandır. Fransa və İtaliya ölkələrində bu hissə 50%, Almaniya isə 33% i əhatə edir” (16,s.133).

Bank fəaliyyətinin vasitəçiliyi və iqtisadi mühafizə göstəriciləri üzrə nizamlanması kompleks, qeyri-tipik, özəl, həmçinin, tarazlıq, planlı proqram, normativ üsullarının istifadəsini demək istəyir.

İqtisadiyyatın sektorlarının hamısı bir-biri ilə tarazlaşdırılması onların balanslı tərəqqisinin önəmli tələblərindəndir və tarazlaşdırma üsulu makrosəviyyədə kompleks tarazlığın yaradılması durumunu dəyərləndirməyə şərait yaratdığına görə bankın gördüyü işlərin dözümlülüyü və iqtisadi qeyri-risk göstəriciləri üzrə nizamlanmasında tətbiq olunur. Adı çəkilən başqa üsullar haqqında (planlı proqram, normativ) da analogi fərziyyələr irəli sürmək olar.

Bankın gördüyü işlərin vasitəçiliyi və iqtisadi mühafizə tələblərinə adekvatlığı nizamlanmanın inzibati və qeyri-inzibati üsullarından birlikdə faydalanmanı göstərir. Bank sisteminin idarə olunması praktikası adı çəkilən üsulların üzvi şəkildə istifadəsinin səmərəliliyindən məlumat verir. Və nəticədə, iqtisadi üsullara önəm verilməsi məsləhət görülür. Həmçinin, vəsaitlərə görə çəkilən xərclər, kreditə görə faiz və kredit azaldılması, pul vasitə məzənnələri və pul vəsaiti mübadilə tələbləri sürətli effekt üsulları olaraq təqdirəlayiqdir.

İqtisadi nizamlaşdırma üsulları fəaliyyət müstəqilliyini genişləndirdiyinə görə onlar ölkənin iqtisadi siyasətinin, həmçinin maliyyə-kredit, pul vəsaiti siyasətinin əsasını təşkil edir.

Bankın gördüyü işlərin gerçəkliyə və möhkəm tərəqqi prioritetlərinə adekvat nizamlanması vasitəsi islahatların ayrı-ayrı dövrlərində müxtəlif yanaşmaları

göstərmək istəyir. Nəticədə, bank idarəsinin idarə olunması praktikası Azərbaycan Respublikasında bank islahatlarının başlanğıc dövründə ölkə banklarının restrukturizasiyası və sağlamlaşdırılması işləri görülmüş, xüsusi bank idarəetmə üsulunun institusional formalaşması bərpa edilmişdir. Sözügedən dövrdə kapitalın tutumuna qismən zəif şərtlər qoyuldu, idarəyə nüfuz etmək üçün yüksək səviyyədə liberal tələblər təyin edildi və bankın gördüyü işlərin nizamlanmasında zərif nizamlama texniki vasitələri istifadə edildi. Bu cür yanaşma bank idarəsinin institusional böyüməsinə və şəxsi bankların sayının xeyli çoxalmasına təkan verdi.

2000-cü ildə daxil olmaqla ondan sonrakı dövr ərzində yerinə yetirilən bank islahatlarının gələcək dövrdə şəxsi bankların sağlamlaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər, həmçinin konsolidasiya zolağı bank idarəsinin dözümlülüyünün daha da artmasına və maliyyə vasitəçilik vəzifəsinin normallaşmasına səmərəli mühit yaratdı. Milli Bank hesabına kommersiya banklarının ən aşağı kapitalla ehtiyacının qismən artırılması və adı çəkilən konsolidasiya əməliyyatının təşviqi idarənin kapital özəyini gücləndirmiş, bankların böyüməsinə imkan yaratmışdır.

Yenidən iki ildən sonra (2002-ci ildən sonra) bank idarəsinin restrukturizasiyasına tədbirlər görülmüşdür. Neft mənfəətinin respublikaya davamlı axınını və 2002-2005-ci illər ərzində tərəqqinin vasitəçiliyi, iqtisadi mühafizənin təşkili və başqa əhəmiyyətli prioritetlər nöqtəyi-nəzərindən bankların çoxalan maliyyə sərvətlərinin əlverişli istifadəsini göstərən tərəqqi strategiyası tərtib edildi.

“Sözügedən strategiyanın qayəsini neft mənfəətlərinin qeyri-neft sahəsinə əlverişli və qeyri-riskli trasferi, cəmiyyətin və bölgələrin bank servislərinə çıxış potensialının çoxaldılması və buna uyğun olaraq yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması məqsədilə bank idarəsinin maliyyə vasitəçiliyi vəzifəsinin tərəqqi etdirilməsi, bank idarəsinin ardıcılığının və güvənli olmasının gücləndirilməsi, bank servisləri sahəsində müstəqil və

möhkəm çəkişmə şəraitinin bərpa olunması təşkil edirdi. Respublikanın sahib olduğu geniş iqtisadi gücün və maliyyə potensialının özəyində diversifikasiya edilmiş iqtisadiyyatın yaradılması və sərvətlərin qeyri-neft sahəsinin kapital aşmasına istiqamətləndirilməsində maliyyə-bank sahəsi istisənliq təşkil edirdi”.

Bank fəaliyyətinin vasitəcilik mexanizminin tənziqlənməsi və nəzarət sisteminin səmərəliliyi regional inkişaf strategiyasının reallaşdırılması prioritetləri ilə şərtlənir. Sərbəstləşən maliyyə resurslarının istifadəsində maliyyə institutlarının fəallığı əsaslandırılmış pul siyasətinin icrası mühitinin yaxşılaşdırılmasını tələb edir. “İqtisadiyyatın kapitallaşma ehtiyacına müvafiq maliyyə sərvətlərinə çıxışın müasir vasitələrinin və institutlarının tətbiqinin bərpa olunması, əsasən bölgələrdə bu əməliyyatın çevikləşməsinə önəm verilməsi pul siyasətinin mühüm görülmə tədbirlərindəndir”(18,s.189).

Kredit siyasətinin əlverişli quruluş parametrləri dinamik tərəqqi və iqtisadi mühafizə şərtlərinə uyğun kompleks quruluş dəyişmələrinin əsas tələblərindəndir. Sahibkarlığın ayrı-ayrı mərhələlərinin özəllikləri vcib bilinməklə investisiyaların kreditləşdirilməsi, elmə görə şərtləndirilmiş temp və ölçüdə çox yüksək avadanlıqların istifadəsi təmin edilir. İnnovasiyalı tərəqqi perspektivlərinin təyin edilməsi, kredit bölgələrinin quruluşunu inkişaf etdirməkdən əlavə, nizamlayıcı mexanizmlərlə:

- mərkəzi bank idarəsinin modəmləşdirilməsini;
- resurs bazasının gücləndirilməsini;
- kapitallaşma dərəcəsinin artırılmasını;
- müasir fasiləsiz resurs bazalarının müəyyən edilməsini;
- gerçək iqtisadiyyata investisiya axınının qüvvətləndirilməsini istəyir.

Azərbaycanın və Milli Bankın koordinasiya olunmuş fəaliyyəti qlobal iqtisadi qarşıçıxmanın yer üzü təsərrüfat idarəsinə aktiv inteqrasiya edilən ənənəvi iqtisadiyyata effektlərinin ən aşağı səviyyəyə salınmasına istiqamətlənmişdir. Yerine yetirilən nizamlama siyasəti import imtiyazların dəyərindəki çevik yüksəlişin və əmanətlərinin dəyərən düşməsinə əngəlləyən stabil pul vəsaiti məzənnəsi və minimum

səviyyəli inflyasiya bərpa olunmuş, devalvasiya və dollarlaşma ehtimalı əngəllənmişdir. Ənənəvi pul vəsaitinin məzənnəsinin tərpənməz saxlanması, eyni zamanda xarici pul vəsaitləri ilə kreditləşmə əsasında borc məbləğinin çoxalmasına şərait yaratmamışdır.

Milli Bank hesabına bank idarəsinin dözümlülüyünün bərpa edilməsi üçün tətbiq edilmiş nizamlama işləri gerçək iqtisadiyyatın prioritet sektorlarında investisiya aktivliyinə yardım üçün səmərəli şərait təşəkkül etmişdir. Daxili bazalar tərəfindən özünə cəzb olunmuş məcburi tədarük normasının aşağı salınması, kommersiya banklarına özəl olaraq kreditlərin ayırd eilməsi, təkrarən maliyyələşmə səviyyəsinin bir neçə prosedurdə aşağı düşməsi, artıq vurğulandığı kimi dövlət hesabına əmniyyət altına alınan əmanətlərin dəyərinin bir neçə dəfə çoxaldılması həmin tədbirlər zamanı xüsusi olaraq qeyd edilməlidir.

Dünya qarşılıqlı monetar siyasətin və makroprudensial monitorinq vasitələrini müasir mühitə müvafıqləşdirmək üçün planlı iş görülməsini, inflyasiya faktorunun göstərdiyi effekti daha detallaşdırılmış formada tətbiq etmə vacibliyini üzə çıxardı. Artıq sözsüz ki, kontrtsiklik makroiqtisadi siyasət əsas götürülərkən çoxsahəli yanaşma istifadə olunmaqla, hər bir sahə üzrə özəl nizamlama vasitələri yönəltmək zəruridir. Məqsəd vəzifəsinin parametrləri hissəsində, ilk öncə: bank idarəsinin möhkəmliyini, inflyasiyanın nəzərdə tutulan həddini, xarici investisiyaya olan ehtiyacı, ümumən maliyyə idarəsinin tərəqqi səviyyəsini, iqtisadiyyatda kompleks dəyər səviyyəsini, həmçinin fəalların dəyərlərinin tərpənməz saxlanması məsələlərini özündə əks etdirən meyarlar götürülməlidir.

Dünya maliyyə qarşılıqlı hər hansı ölkədə maliyyə idarəsinin möhkəmliyinin təmin olunması üçün bank monitorinqi vasitələrindən çoxsahəli faydalanmanı tələb edir.

Toplu kapitalın kontrtsiklik özəlliyi istəyir ki, kapitalın yetərliliyini dəyərləndirilməsi hadisəsinə əlavə meyarlar cəzb edilsin. Bu nöqtəyi-nəzərdən kapital və fəallar arasında

disbalansı təyin etməyə yardım edən meyarların, əsasən leveric əmsalının istifadə edilməsi səmərəlidir. Həmçinin göstərək ki, həmin meyar əsasında normativ protokol tərtib edilmiş və onun Azərbaycan Milli Bankının hazırladığı müasir monitoring planında istifadəsi əsas götürülmüşdür.

Dünya qarşıçığından bank idarəsi üçün alınan nəticələrdən biri də prudensial standartlar nöqteyi-nəzərindən bütün banklara eyni şəkildə yanaşmanın, hər zaman keçərli olmaması nəticəsidir. Vurğulamaq lazımdır ki, idarə üsulu yaradan banklar, həm

öz fəaliyyət çərçivəsində, həm də bütün bank-maliyyə idarəsi üçün təhlükə mənbəyi ola bilər. Ona görə, Milli Bank qarşıçığından sonra monitoringin əlverişliliyini artırmaq üçün mövcud bankların gördüyü işlərin nizamlanmasında daha sərt və təmkinli olmalıdır. Bəzi xarici banklar maliyyə durumuna kömək etmək və növbəti qarşıçığımların nəticələrini yaxşılaşdırmaq üçün dinamik tədarüklərin əmələ gətirilməsi potensialını gözdən keçirirlər. Düşünülür ki, banklar sözügedən tədarükləri qismən və sözsüz ki, iqtisadi inkişaf mərhələsində formalaşdırmalıdırlar.

Bildiyimiz kimi, bir bankın iflası uğraması bir neçə bankın müflisləşməsinə və əksər vaxt tamamilə bank idarəsinə inamın itməsinə zəmin yaradır. Ona görə də, bank monitoringi, ilk öncə, bank sahəsinin “idarə üsulları”nın inkişaf etdirilməsi metodu ilə möhkəmliyin mühafizə edilməsinə servis etməlidir. Əmanətçilərin materiallarının və tutduqları mövqelərin qorunması da bank monitoringinin prioritetlərindəndir.

Bank vasitəçiliyinə nəzarət əsasında məsuliyyətlərin və hüquqların bölgüsü ayrı-ayrı dövlətlərdə müxtəlif üsulda yerinə yetirilir. Xüsusilə, üç yanaşma mövcuddur:

- bank vasitəçiliyinə aid monitoringi istisna olaraq milli bank hesabına yerinə yetirilir (Böyük Britaniyada, İtaliyada, Niderland);

- bank monitoringinin mürəkkəb sistemi. Bu vaxt milli bank monitoringi üzrə məsuliyyətləri və hüquqları digər dövlət idarələri ilə paylaşdırır (ABŞ, Yaponiya, Fransa, Almaniya);

- monitoring əməliyyatı milli bank hesabına yox, başqa quruluşlar hesabına yerinə yetirilir (Kanada, İsveçrə).

“İlbəil dövlətlər bank monitoringi vəsaitlərindən çox istifadə etməlidirlər, ancaq maliyyə sektorunda qarşılıqlı istiqamətlərinə qarşı daha əlverişli olması

məqsədlə hansı məcburi tədbirləri və nə cür yerinə yetirmək barəsində məsələ hələ də işlənməyib. Hər şey maliyyə dəyişkənliyini məzmununun mənimsənilməsindən, onun nədən və son vəziyyətlərindən asılıdır. Bəzi ekspertlərə görə, əgər bütün qüvvətini

bankın gördüyü işlərin qaydaya salınmasının makroiqtisadi və ya makroprudensial nəzəndə toplasaq, maliyyə dəyişkənliyə qarşı əlverişli idarə üsulunun yaradılması əməliyyatında xeyli addım atmaq mümkündür” (16, 104).

Vurğulamaq olar ki, dünya dövlətlərinin üçdə ikisində monitoring sistemi Milli Banklar

hesabına yerinə yetirilir. MDB dövlətlərinin praktiki fəaliyyəti müəyyən edir ki, bank islahatlarının

indiki prosedurunda monitoring sisteminin Milli Bank hesabına yürüdülməsi daha əlverişlidir (16, s,131).

İlk olaraq deyə bilərik ki, uzaq perspektivə hesab olunmuş nizamlaşdırma və monitoring üzrə mikroiqisadi yaxınlaşmanın göstəricisi, artıq deyildiyi kimi əmanətçilərin,

investorların və başqa bank servisi istehlakçılarının tutduğu mövqenin mühafizəsidirsə, makrosəviyyədə bu göstərici ÜDM-in aşağı salınmasına mane olmasındır, Məzmun baxımından azad valyutanın mühafizəsinin zəruri səviyyəsinin bərpa olunması,

əmanətlərin investisiyaya dönməsi üçün səmərəli şəraitin bərpa edilməsi ÜDM-in çoxalmasına servis edir. Nəticədə, əlbəttə ÜDM-in aşağı salınmasına mane olunması üçün görülən işlər ümumi quruluşlu olmalı, bir çox başqa amillər də qeyd edilməlidir.

Yaxın perspektivə hesab olunmuş nizamlaşma və monitoring əsasında mikroiktisadi

yanaşmanın göstəricisi mənfi əməliyyatların müxtəlif şirkətlər həddində əngəllənməsinin, makro həddə isə bu göstərici tamamilə maliyyə idarəsində nəzərə çarpan mənfi fəaliyyətlərin məhdudlaşdırılmasını bizə çatdırmaq istəyir,

Mikro həddə məcburi monitoring müxtəlif şirkətlərin uğradıqları təhlükələrin aşağıdan yuxarı dəyərləndirilməsi növbəsi ilə yerinə yetirilirsə, makro həddə bu monitoring maliyyə idarəsində mənfi halların yuxarıdan aşağı dəyərləndirilməsi formasında təşkil edilməlidir.

Prudensial siyasətin hədəfləri və təhlükələrin təsviri üçün götürülən nümunələr də mərhələlər üzrə ayırd edilir. Nəticədə, mikro mərhələdə təhlükələrin obrazının

xarici nümunəsi, makro mərhələdə isə, bəzi şərtlərlə daxili nümunəni istifadə edilir.

“Bankın normal şəraitdə fəaliyyət göstərməsinin bərpa olunmasına yönəlmiş normativlərə, qaydalara, şərtlərə və göstərişlərə əsasən idarəetmə və monitoring metodu”(19, s.206) olan prudensial monitoring praktiki fəaliyyətində mikro və makro yaxınlaşmaların

uzlaşdırılan komponentləri çıxış edir. Onların uyğunlaşma dərəcəsi tarixi faktlarla və müxtəlif dövlətlərdə maliyyə idarəsinin nizamlaşmasının institusional quruluşu ilə əsaslanır. Onu vurğulayaq ki, nizamlaşmanın institusional quruluşunda yaranan yeniliklərdə, mərkəzi bank və başqa idarələr arasında prudensial hüququn paylaşdırılması rejiminin strateji effekti vardır.

Tədqiqatlar göstərir ki, bankın gördüyü işlərin nizamlaşmasının makroprudensial elementlərinin möhkəmləndirilməsinin vacibliyini əsaslandıran amillər cərgəsində:

- dayanıqsız maliyyə vəziyyətinin böyük xərclərlə izlənməsi;
- bazar və dövlət nizamlaşması arasında tarazlıq mühitində makroprudensial yanaşmanın böyük iqtisadi dividendlər verməsi;

- dayanıqsız maliyyə vəziyyəti şəraitində, hətta gərgin mikroprudensial yanaşmaların belə, çox vaxt sistemin güvənirlirliyini bərpa etməyə qadir olmaması qeyd edilməlidir.

Bankın kreditorları, əmanət götürənləri və digər müştəriləri qarşısında öz məsuliyyətlərini zamanında və itkisiz həyata keçirmək bacarığı kimi likvidliyin nizamlanması bankın məsuliyyətlərinin gerçək və şərti olmaqla ayırd edilməsi vacibliyini nəzərə almalıdır. Yoxsa, bankın balansında istənəcək depozitlər, təcili depozitlər, cəzb edilmiş banklararası vəsaitlər, kreditorların təminatlarını göstərən gerçək məsuliyyətlər və balansarxası passivlərdə (bankın verdiyi zəmanətlər, ehtiyat məhsullar və s.) və balansarxası fəal proseslərdə xətləri və verilən akkreditivlər) göstərilən şərti məsuliyyətləri yeganə metod və mexanizmlərlə bərabər dərəcədə əlverişli idarə etmək, heç inandırıcı deyildir.

“Bankın zamanında öz məsuliyyətlərini həyata keçirmək bacarığı bir çox durumlarda onun fəallarının likvidliyi ilə təyin edilir. Ödəniş qabiliyyəti təhlükəsini təyin etmək çox çətin məsələdir. Çünki, bankın ödəmə bacarığına bir sıra amillər effekt göstərir. Sözügedən amillərə hətta bank da mənfi təsir göstərə bilər. Praktiki fəaliyyətdə bəzi meyarlardan istifadə edilir. Meyarların hər biri bankın ödəmə qabiliyyətini təyin edən zamanı göstərir. Meyarların ilk öncə məlum kateqoriyasına tarazlıq ödəmə qabiliyyətinin əmsalları aiddir. Fəalların likvidlik dərəcəsini müəyyən edən ən primitiv əmsallardan biri kredit verən sahələrin likvid fəallarının kompleks fəallara olan nisbətidir” (19, s.56-57).

Bankın məsuliyyətlərinin öz zamanında və heç bir itki olmadan tətbiqi imkanları onun gördüyü işlərin möhkəmliyini təyin edən endogen (bank aktivlərinin, cəlb olunan təminatların keyfiyyəti, şərtləndirilmiş depozitlər, bankın maliyyə servisləri.) və ekzogen faktlarla bağlıdır. Xarici faktların bank sisteminin möhkəmliyinə təsirinin dəyərləndirilməsi analizin sadə və yeni, xüsusən də müasir iqtisadi-riyazi metodları hesabına tətbiq edilir. Bu haqda uyğun mənbələrdə yetəri qədər danışıldığına görə,

bankın gördüyü işlərin möhkəmliyini əsaslandırın daxili və xüsusilə makrosəviyyəli nizamlaşdırma məsələlərinə nəzər salmayacağıq,

Bankın gördüyü işin vasitəçiliyini əsaslandırın fəalların, cəzb edilən ləvazimatların keyfiyyəti, menecmentin əsaslandırılma həddi, sərvətlərin cəzb edilməsində digər banklar qarşısında önəm verən, depozit mənbəsinin dəyişməzliyini və

xarici tərəfdaşlarla münasibətlərin möhkəm tərəqqisini bərpa edən imici və s. kimi endogen faktlardan söz açarkən, ilk öncə onu vurğulamalıyıq ki, bank fəallarının keyfiyyəti

likvidlik, təhlükəlilik və gəlirlilik kimi meyarlarla göstərilir. Nəticədə, bank fəallarının keyfiyyətinin idarə olunması potensiallarının dəyərləndirilməsi və həmin potensialın gerçəkləşdirilməsi nöqteyi-nəzərindən fəalların likvidlik səviyyəsinə görə sistemləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Borc şəxs tərəfindən gerçəkləşməsi və ya ödənilməsi hesabına heç bir itki olmadan nağd pula transformasiya olunması bacarığı kimi fəalların likvidlik səviyyəsinə görə, daha çox araşdırmaçılar sayəsində təsdiq olunan sinifləndirməsində, xüsusilə aşağıdakı qruplar ayırd edilir:

- depozitləri böyük və dəyişkən olan və ya ssudaya olan ehtiyacın çoxalacağı nəzərdə tutulan banklar üçün əsas xüsusi hissəyə sahib olması əlverişli olan fəallar. Həmçinin, bankın kassasında və müxbir hesablarda olan valyuta, bankın məxfisində olan dövlət sənədləri (I qrup);
- nağd pul olmaq üçün daha çox vaxt tələb edən qanuni və fiziki şəxslərə az müddətli ssudalar, banklararası kreditlər, faktoring prosesləri, satış üçün düşünülmüş korporativ sənədlər (II qrup);
- uzunmüddətli əmanətlər və bankın investisiyaları, həmçinin uzunmüddətli ssudalar, investisiya sənədləri (III qrup);
- vaxtı bitmiş ssudalar şəklində likvid olmayan fəallar, tikili və cihazlar (IV qrup).

Bankın gördüyü işlərin nizamlanması təcrübəsindən bildiyimiz kimi fəalların zəif likvidliyi onların təhlükə səviyyəsini, yəni fəalların valyutaya çevrilməsi mərhələsində itkilərin müşahidə edilməsi ehtimalını çoxaldır. Nəticədə, sözügedən təsnifat xüsusiyyətləri və göstərilən qruplararası şərtləndirilmiş manevr hesabına likvidliyin nizamlanması sisteminin əlverişliliyini strateji dərəcədə çoxaltmaq potensialı gerçəkəşdirilməlidir.

Nizamlama mərhələsində ssudalar, sənədlərə qoyulan valyuta və s. kimi qazanc gətirən və Milli Bankda müxbir hesabda olan valyutalar, tikili və cihazlar kimi mənfəət etməyən fəallara qarşı münasibətdə yaxınlaşmalar geniş şəkildə əsaslandırılmalı, uyğun parametrlər təhlükə və keyfiyyət göstəriciləri üzrə dəyərləndirilməlidir.

Bankın likvidliyinin cəzb edilən ləvazimatların keyfiyyətində, yəni məsuliyyətlərin likvidliyində, ekzogen borclardan asılılığın aşağı salınmasında, depozitlərin dəyişməzliyində göstərilən aspekti dövlət nizamlanmasının obyektivi olmaq etibarını ilə xüsusi rəğbətə layiqdir. Nəticədə, mərkəzi bank idarəsinin ekzogen borclardan asılılığının aşağı salınması onun iqtisadi qeyri-təhlükəli göstəricilərinə müvafiq güclü fəaliyyətinin əsas amilidir. Digər yandan məsuliyyətlərin likvidliyi banka cəzb olunan ləvazimatların keçərli səviyyəsində onların müsairləşmə səviyyəsini və ödənişlərin sürətini göstərməklə, ani likvidliyin quruluşunu göstərir.

Aydındır ki, bankın likvidlik vəziyyəti onun hər hansı dövrdə valyutalarının və məsuliyyətlərinin nisbətini göstərir. Likvidlik mövqeyi həm cari, həm də gələcək dövrlər üçün dəyərləndirilir. Sözügedən informasiyalar fəalların və passivlərin ödənilmə və istənilənə qədər vaxtlar üzrə sinfləndirildiyi restrukturlaşdırılmış balansda özünü göstərir.

Nizamlama zamanı bankın endogen və ekzogen amillərlə əsaslanan vəziyyətinin onun likvidliyinə göstərdiyi effektin dəyərləndirilməsi fəalları və passivlərin tutumunda müddətlər üzrə ortaya çıxan uyğunsuzluqları göstərməkdən əlavə, bu uyğunsuzluğun kompleks məsuliyyətlərə göstərdiyi effekti və dinamikasını qeyd etmək lazımdır.

Bankın gördüyü işlərin dözümlülüyünü əsaslandırان vacib amil kimi menecmentin əlverişliliyi bank siyasətinin mahiyyəti, cari və əhəmiyyətli məsələləri çözməyə şərait yaradan əlverişli təşkilatı quruluş, bankın fəal və passivlərinin idarəetmə vasitəsinin tipi, təkliflərin tərtib edilməsi və təsdiqi prosedurlarının əminliklə təyin edilir. Nəticədə, nizamlama sisteminin və menecmentin istəkləri və müvafiq göstəricilər yeganə kontekstdə gözdən keçirilməlidir.

Nəhayət, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri kimi, həmçinin aşağıdakıların xüsusi olaraq qeyd edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

- problemlı banklarda kreditorların qanuni tələblərinin yerinə yetirilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi, restrukturlaşdırma planının müasir ekspert texnologiyaları bazasında qiymətləndirilməsi və onun icrasına nəzarətin monitoring sistemini təkmilləşdirilməsi;
- bank sisteminin sağlamlaşdırılmasının hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi;
- bank fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması mərhələsində qoyulan tələblərin müəyyənləşdirilməsi prosesində təsisçilərin maliyyə vəziyyətinin nəzərə alınması prosedurunun və bank sisteminin vəziyyətinin təhlili metodikasının təkmilləşdirilməsi;
- mümkün itkiləri kompensasiya etmək üçün dinamik ehtiyatların formalaşdırılmasının səmərəli qaydalarının hazırlanması.

Nəticə və təkliflər

Bank sisteminin daxili və xarici amillərin neqativ təsirinə baxmayaraq müvazinət halına qayıda bilməsi qabiliyyəti kimi başa düşülən dayanıqlığın şərtləndirən daxili amillərə, ilk növbədə maliyyə durumunu müəyyənləşdirən potensial və təşkilatı struktur, iqtisadi, kommersiya, texnoloji; xarici amillərə isə siyasi, makroiqtisadi, hüquqi, maliyyə, sosial-psixoloji və fors-major halları şərtləndirən amillər aid edilməlidir. Ümumilikdə bank-maliyyə sisteminin dayanıqlığı üçün potensial təhlükə törədən hallar qismində- investisiya siyasətinin təhlükəsizlik tələblərinə cavab verməməsi, ölkə iqtisadiyatına xarici investisiyaların nəzərdə tutulan limitləri aşması, pul-kredit siyasətində çatışmazlıqlar, maliyyə piramidalarının fəaliyyəti üçün hipotetik imkanların gerçəkləşdirilməsi xüsusi qeyd olunmalıdır. Biznes növü kimi bank fəaliyyətində maliyyə resurslarının düzgün idarə edilməməsi, tərəfdaşların seçimində subyektivliyə yol verilməsi, informasiya təhlükəsizliyinin pozulması, öz borclarını ödəmək qabiliyyətinin zəifləməsi, bank marketinqindəki çatışmazlıqlar, bank xidmətlərinin rəqabətə davamlılığının azalması mühüm təhlükə amilləri sayılmalıdır.

Bank fəaliyyətinin səmərəliliyi makroiqtisadi amillərin formalaşdırdığı mühitə təsir etməklə sistemin dayanıqlığının təminatında həlledici rola malikdir. Fəaliyyətin dayanıqlığı və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi bank sisteminin özünəməxsus xüsusiyyətlərini, o cümlədən vahid məqsədə xidmət edən müxtəlif elementlərin vəhdəti kimi bank sisteminin fəaliyyət inteqrasiyası tələblərinə cavab verməsi zərurətini, dinamik, qapalı, funksiyalarını genişləndirməklə özünü tənzimləyən və təşkil edən determinasiyalı xarakterini nəzərə almalıdır.

Ölkədə həyata keçirilən pul siyasətinə tam uyğunluq bankın dayanıqlıq, ərzaq və iqtisadi təhlükəsizlik meyarları baxımından fəaliyyətinin səmərəliliyinin mühüm şərtidir. Dayanıqlı bank sistemini və səmərəli bank fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilər sırasında cari və ani likvidliklə yanaşı, pul ehtiyatlarının norması əmsalları, şəxsi vəsaitlərin ümumi vəziyyəti, xarici maliyyə mənbələrindən qeyri-asılılıq, kapitalın saxlanması və kifayətlik etibarlılıq, ümumi kapitalın rentabelliği,

aktivlərin gəlirliliyi. xüsusi vəsaitlərin rentabelliği və sairənin qeyd edilməsi məqsədəuyğundur.

Müəyyən edilmişdir ki, bankın kapitalının kifayətliyinin risk dərəcəsi üzrə çəkiləşdirilmiş aktivlərə nisbəti göstəricisinin artımının, daha çox xüsusi kapitalın sabit hissəsi olan nizamnamə və ehtiyat fondları hesabına baş verməsi həlledici əhəmiyyətə malik müsbət meyldir. Həmin meylin davamlılığı, xeyli dərəcədə xüsusi kapitalın məbləğinin müsbət dinamikasından və onun keyfiyyət quruluşunda müsbət dəyişikliklərdən asılıdır. Dayanıqlıq, iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyi meyarları baxımından bankın fəaliyyətinin pisləşməsi əlaməti kimi aktivlərin artımı hesabına xüsusi kapitalın kifayətlik səviyyəsinin aşağı düşməsi halında, müşahidə edilən prosesin və risk dərəcəsindən asılı olaraq aktivlərin quruluşunun dəyişməsinin səbəbləri aşkar edilməli, vaxtı keçmiş borcların artması, başqa sözlə aktivlərin likvidliyinin pisləşməsi, qiymətli kağızlara uzunmüddətli investisiyaların artmasını şərtləndirən səbəblərə xüsusi diqqət verilməlidir.

Bank sisteminin vasitəçiliyi onun fəaliyyətinin iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyi meyarlarına cavab verməsini tələb edir. Belə ki, iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm komponenti olan maliyyə təhlükəsizliyi, təkcə maliyyənin deyil, bütövlükdə milli iqtisadi-maliyyə sisteminin elementlərinin təhlükəsiz fəaliyyətini nəzərdə tutur.

İqtisadi təhlükəsizliyin aparıcı komponenti kimi ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı bankların aqrar sahəyə daha fəal nüfuz etməsini tələb edir, iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyi tələblərinə müvafiq milli bank sisteminin formalaşması - iqtisadiyyatda likvidliyi yaxşılaşdırmaq üçün məcmu tələbin artırılmasını, aqrar qurumların maliyyə intizamın möhkəmləndirməyi, struktur islahatlarının pula artan real tələbə uyğun aparılmasını, pul kütləsinin artırılmasının real sektorun canlanmasına və istehsalın artmasına yönəldilməsini tələb edir. Milli iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasına müvafiq olaraq xarici investorlar üçün kapital qoyulacaq sahələr müəyyənləşdirilməli, daxili bankların konsolidasiyası hesabına onların dayanıqlığı

yüksəldilməli, rəqabət qabiliyyətinin artırılması tədbirləri görülməli, bank əmanətçilərinin mənafeləri etibarlı şəkildə qorunmalıdır.

İqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyi tələblərinə müvafiq milli bank sisteminin formalaşması üçün investisiya siyasətinin səmərəliliyi yüksəldilməli, o cümlədən inflyasiyasız yığım mənbələrinin rolu artırılmalı, aqrar investisiya layihələrinin dövlət-kommersiya birgə maliyyələşdirilməsinin əhatə dairəsi genişləndirilməli, qaytarılmayan büdcə maliyyələşdirilməsi tədricən qaytarılan kreditləşmə ilə əvəz olunmalı, maliyyə resursları yüksək səmərəli investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməlidir.

Pul-kredit sisteminə nəzarətin zəifləməsi: - geniş təkrar istehsal prosesindəki disproporsiyaların kəskinləşməsinə, pul tədavülünün tənzimlənməsində və onun dayanıqlığının təmin edilməsində idarəetmə amilinin rolunun zəifləməsinə gətirib çıxara bilər ki, bu da iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyi tələblərinə müvafiq milli bank sisteminin formalaşması və dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə uyğun deyildir. Daxili resursların səfərbər edilməsinə üstünlük verilməsi, kreditləşdirmədə kommersiya banklarının payının artırılması, bank krediti əsasında aqrolizinqin inkişaf etdirilməsi ərzaq təhlükəsizliyi tələblərinə müvafiq milli bank sisteminin səmərəli fəaliyyəti üçün həyati əhəmiyyətə malikdir.

Təhlükəsiz bank sisteminin vəzifələrinə informasiyanın məxfilik, digər resursların isə təhlükələrə qarşı həssaslıq dərəcəsinə görə təsnifləşdirilməsi, bankın təhlükəsizliyinə olan təhdidlərin aşkarlanması, təhlili, proqnozlaşdırılması, lokallaşdırılması və aradan qaldırılması aid edilməlidir.

Bank qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində sistemli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Həmin tədbirlər bank xidmətlərinə əlyətənliyin səviyyəsinin və bank sisteminin etibarlığının yüksəldilməsində mühüm rol oynamışdır. Digər tərəfdən bank sisteminin fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, bazar intizamının səmərəli bank nəzarətinin təşkili də prioritet səviyyəsinə qaldırılmışdır. Neft strategiyasının uğurla

reallaşdırılması sayəsində ölkəyə neft gəlirlərinin daxilolmalarında əldə olunan ciddi artım fonunda milli bank sisteminin inkişafında yeni mərhələ başlanmışdır.

Bank sistemi milli iqtisadiyyatda baş verən struktur dəyişikliklərinə adekvat reaksiya verməyə çalışır. Qeyri-neft sektorunun inkişafının maliyyələşdirilməsində bankların artan fəallığı müşahidə olunur. Eyni zamanda, infrastruktur layihələrində də milli bank sisteminin fəallığı yüksəlir. Bank aktivlərinin ÜDM-də xüsusi çəkisi artır. Banklar aktivlərin və kapitalın həcminə görə digər maliyyə vasitəçilərini əhəmiyyətli dərəcədə qabaqlayırlar. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın müasir bank sistemi üçün kapitallaşma səviyyəsinin davamlı artması səciyyəvidir. Son 10 ildə bank xidmətlərinin çeşidi xeyli genişlənmişdir. Həyata keçirilən əsaslandırılmış iqtisadi siyasət və antiböhran tədbirləri hesabına milli bank sisteminin qlobal maliyyə kataklizmlərinə qarşı immuniteti dəstəklənir.

Unutmaq olmaz ki, bank fəaliyyətinin diversifikasiyası ümumilikdə bank sisteminin müxtəlif istiqamətli inkişafını şərtləndirir, çoxşaxəli fəaliyyətin məlum nəticələri ilə müşayiət olunur. Belə ki, bir tərəfdən bank strategiyasında diversifikasiya meylinin dəstəklənməsi gəlirlərin artırılması və xərclərin minimumlaşdırılmasına xidmət edirsə, digər tərəfdən bank sisteminin dayanıqlılıqda mənfi təsir edə bilər. Belə ki, bank fəaliyyətinin diversifikasiyası bu və ya digər dərəcədə qeyri-müəyyənliyi və riskləri artırır.

Əhali əmanətlərində müsbət dinamika əhalinin real pul gəlirlərinin artması, bank sistemə etimadın möhkəmlənməsi, kreditorların və əmanətçilərin mənafeələrinin qorunmasının hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi kimi amillərin təsiri altında baş vermişdir. Eyni zamanda, onu da qeyd etmək lazımdır ki, banklar dünya maliyyə böhranının gərgin dövründə cəlb edilmiş depozitlərə xidmət etməkdədir və bankların öhdəliklərində bahalı depozitlərin xüsusi çəkisi yüksək olaraq qalır. Təbii ki, belə vəziyyət bankların və qeyri-bank kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin dayanıqlılığına və səmərəliliyinə mənfi təsir edir.

Milli bank sistemi qlobal böhranı yüksək kapitallaşma, maliyyə və likvidlik ehtiyatlanması ilə qarşılamışdır. Sistem üzrə bank nəzarət-siyasəti risklərin

minimallaşmasını təmin etmiş, bankların risklərlə davranma potensiallarını artırmış və sektorda güclü maliyyə immuniteti formalaşmışdır. Bununla belə, fəaliyyəti təhlil edilən bankların əksəriyyətində aktivlərin və kapitalın rentabelliği səviyyəsi arzu olunan səviyyədən dəfələrlə aşağıdır.

Azərbaycan Respublikasında 2016-cı və 2017-ci illərin əvvəlinə məcmu kapitalının reytinginə görə ilk onluğa daxil olan bankların xalis aktivlərinin və kapitalının rentabelliği onları, ilkin yanaşmada maliyyə durumu sabit banklar hesab etməyə, məcmu kapitalın reytinginə görə sonuncu onluğa daxil olan bankların xalis aktivlərinin və kapitalının rentabelliğinin təhlili onları maliyyə dayanıqlığı qismən zəif olanlar qrupuna daxil etməyə əsas verir.

Maliyyə durumu sabit və problemləli olan bankların fəaliyyətinin göstəricilərinin araşdırılması məcmu kapitalın həcmi və rentabelliği arasında korrelyasiya asılılığının olduğunu göstərir. Maliyyə durumu dayanıqlı olan banklar üzrə kapitalın rentabelliğinin orta səviyyəsi, bütün banklar üzrə hesablanmış orta səviyyədən xeyli yüksəkdir.

Maliyyə vasitəçiliyinin mühüm şərtlərindən biri olan ödəniş sisteminin səmərəliliyi yüksəldilmiş, banklar tərəfindən xarici borcun ödənişi vaxtında aparılmışdır. Stress-testlər milli bank sisteminin neqativ iqtisadi təsirlərə yüksək dözümlülüyünü aşkara çıxarmışdır.

Banklar, bir çox postsovet ölkələrində olduğu kimi aqrar sahəyə, kifayət qədər maraq göstərmirlər. Belə vəziyyət, əsasən fəaliyyətdə olan girov mexanizmi və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının kredit qaytarma qabiliyyətinin aşağı səviyyəsi, stimullaşdırıcı təsirlərin qeyri-qənaətbəxş səviyyəsi, haqqında danışılan istehsalçıların maliyyə durumu haqqında informasiya bazasının natamamlığı ilə əlaqədardır. Kənd təsərrüfatı istehsalına nisbətən banklar aqro-emal sahəsində fəaliyyətə daha meyillidirlər.

Likvidlik riskinin idarə edilməsinin səmərəliliyi bank fəaliyyətinin təhlili sisteminin xarakterindən, istifadə olunan göstəricilərin informativliyindən və reprezentativliyindən asılıdır. Həmin sistemin müasir tələblərə cavab verməsi

kommersiya bankının fəaliyyətinin strategiyasam hərtərəfli əsaslandırılması üçün bank fəaliyyətinin statistik təhlili aşağıdakı göstəricilər sisteminini qarşılıqlı əlaqəli şəkildə araşdırılmasını nəzərdə tutmalıdır: cari və ani likvidlik, pul ehtiyatlarının normasını səciyyələndirən əmsallar, xüsusi vəsaitlərin vəziyyəti, xarici maliyyə mənbələrindən asılılığının azaldılması imkanları, kapitalın kifayətlilik əmsalları və etibarlılığı xarakterizə edən bir sıra digər parametrlər, maliyyə dayanıqlığını bilavasitə əks etdirən göstəricilər, o cümlədən məcmu kapitalın rentabelliği, aktivlərin gəlirliliyi, xüsusi vəsaitlərin rentabelliği.

Likvidlik risklərinin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi milli bank sistemimizdə qabaqcıl xarici təcrübənin, reallığı və perspektivi nəzərə alaraq tətbiqini nəzərdə tutur. Haqqında danışılan risklərinin idarə edilməsi üzrə xarici ekspertlərin xidmətindən istifadə mexanizmi iqtisadi təhlükəsizlik meyarları müstəvisində təkmilləşdirilməlidir. O cümlədən: likvidlik riskinin idarə edilməsində müasir maliyyə alətlərindən istifadənin real imkanları qiymətləndirilməli, informasiya-monitorinq sisteminə müraciət imkanları ciddi tənzimlənməli, xarici kapitalın cəlb edilməsi üzrə xarici ekspertlərin tövsiyələri ekspertizadan keçirilməlidir.

Ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən bir sıra kommersiya banklarında kredit risklərim optimal idarə etmək məqsədi ilə SCORİNG&GRADİNG sisteminin tətbiqi dairəsi genişləndirilməli, rəqabətin kəskinləşməsi halında çoxvariantlı inkişaf ssenariləri və risklərin imitasiyası bank strategiyasının təshihində Önə çəkilməlidir.

Bank risklərinin idarə edilməsinin avtomatlaşdırılması sisteminin təkmilləşdirilməsi, təcrübədə müxtəlif təminat alt sistemlərinin genişləndirilməsini, o cümlədən: yalnız tipik ofis əlavələri ilə kifayətlənməməyi, risk-menecmentin texnoloji dəstəyinin gücləndirilməsini, ayrı-ayrı risklərin təhlili və onlara nəzarət üzrə proqram məhsullarının mənimsənilməsini, İlkin informasiyanın obyektivliyinə və dürüstlüyünə nəzarət üzrə ofis əlavələrinin fəal istifadəsini, yalnız kredit risklərinin, likvidliyin və s. İdarə edilməsi üzrə bankların müvafiq departamentlərində deyil, risk-menecment məsələlərinin kompleks həllinə imkan verən informasiya texnologiyaları infrastrukturunun prioritet maliyyələşdirilməsini tələb edir. Defolt

ehtimalının qiymətləndirilməsi və İtkilərin proqnozlaşdırılması modelləri risk-menecmentin metodik təminatının mühüm tərkib hissəsi olmalıdır. Kredit verilməsinə dair qərar qəbulu mərhələsində riskləri idarə etmək üçün məlumat bazasına əsaslanan əməliyyat, kredit və likvidlik risklərini idarə etmək üçün ERM (Enterprise Risk Management) sistemlərinin tətbiqi məqsədəuyğundur.

Bazar risklərinin idarə edilməsi üçün proqram məhsullarının tətbiqində aşağıdakı ardıcılığın gözlənilməsi məqsədəuyğundur: bankın bütün bazarlar və əsas seqmentlər üzrə mövqeyi real vaxt rejimində müəyyənləşdirilir və baş verən dəyişikliklərə nəzarət; mənfəət və zərərlərin, limitlərin və müxtəlif risk göstəricilərinin hesablanması avtomatlaşdırılır; idarəetmə qərarlarının operativ surətdə qəbulu üçün analitik alətlərin geniş tətbiqinə imkan verən xüsusi yanaşmalardan istifadə.

Kredit təşkilatlarının restrukturlaşdırılmasının böhran hallarının ləğv edilməsinin minimum gəlir cədvəli xərcləri istəyən tədbirlərinə önəm verilməli, banklar staqnasiyadan sonra mövcud mərhələdə iqtisadi yüksəlişi təşviq edərkən idarəetmə üsulunun güvənliyi indikatorlarının ən yüksək səviyyəsi təmin edilməlidir.

Kontrtsiklik makroiqtisadi siyasət şərtləndirilərkən çoxkomponentli yanaşma həyata keçirilməli, hər bir komponent əsasında xüsusi nizamlama vasitələri istifadə olunmalıdır.

Məqsəd vəzifəsinin parametrləri olan hissəsində, ilk öncə: bank sisteminin dözümlülüyünü, inflyasiyanın gözlənilən dərəcəsini, xarici investisiyada olan istəyi, ümumən maliyyə sisteminin tərəqqi səviyyəsini, iqtisadiyyatda kompleks dəyər səviyyəsini, həmçinin fəalları dəyərlərinin dəyişməz saxlanılması potensialını müəyyən edən nümunələr götürülməlidir.

Mərkəzi Bank yaxın sahədə öz gördüyü işləri – idarənin vasitəçiliyinin mühafizəsi və İqtisadi qorumanın vəsaiti elementlərinə uyğun yönlərdə təkmilləşdirməli, həmçinin, likvidlik göstəricilərinə təkrar olaraq nəzər salınmalı, bankların kapital özəyinin keyfiyyət dərəcəsi artırılmalı, kapital

vəsaitlərinə zidd kontrtsiklik istəklər təşkil olunmalı, təhlükəli durumuna mane olunması və təsdiq edilmiş təhlükəli vəziyyət üzrə məlumatının deyilməsinə yaranan tələbləri ciddiləşdirilməli, korporativ İdarəçiliyin keyfiyyət səviyyəsinin çoxaldılması işləri nəticəsində bankların toplu kapitalına daxili monitorinqin əlverişliliyi yüksəldilməli, “sistem risklərinin ləğv ediləsi üsulu ilə dözümlülüyün mühafizəsinə servis edilməlidir.

Bank moitorinqi əsasında məsuliyyətlərin və hüquqların bölgüsünün müxtəlif variantlarının müqayisəli analizi göstərdi ki, Ölkəmizdə bank islahatlarının hazırkı mərhələsində nəzarətin, sırf Milli Bank nərəfmədən aparılması daha məqsədəuyğundur. Bankın gördüyü işlərin nizamlanması və monitorinq idarəetmə üsulunun səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinə - problemlə banklarda kreditorların qanuni tələblərinin yerinə yetirilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi, restrukturlaşdırma planının müasir ekspert texnologiyaları bazasında qiymətləndirilməsi və onun yerinə yetirilməsinə gözetimin monitorinq sisteminin təkmilləşdirilməsi, bank sisteminin sağlamlaşdırılmasının hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi, bank fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması mərhələsində qoyulan tələblərin müəyyənləşdirilməsi prosesində təsisçilərin maliyyə vəziyyətinin nəzərə alınması prosedurunun və bank idarəetmə sahəsinin vəziyyətinin təhlili metodikasının təkmilləşdirilməsi, mümkün itkiləri kompensasiya etmək üçün dinamik ehtiyatların formalaşdırılması qaydalarının təkmilləşdirilməsi aid edilməlidir.

Dayanıqlı aqrar sahəyə adekvat maliyyələşmə sistemi maliyyə-kredit, büdcə və vergi siyasəti sahəsində səmərəli dövlət dəstəyini, investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsini, girov əməliyyatları sisteminin fəallaşdırılmasını, sahəyə bankların daha fəal nüfuz etməsinin stimullaşdırılmasını, ərzaq təhlükəsizliyinin maliyyə təminatının möhkəmləndirilməsini təmin etməlidir. Dözümlü bank idarəs sahəsinin

aqrar-ərzaq məhsullarının dövlət satınalmalarının və müdaxilə ehtiyatlarının çevik idarədilməsində, kənd istehsal məmulatı təşkilatçılarının gəlirlərini dəstəkləyən proqramlarda, ixracın subsidiyalaşdırılmasında iştirak imkanları reallaşdırılmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı
Azərbaycan dilində

2. Аксенов В. С., Ефремов Д. И. Трансформация денег в информационной экономике. URL: <http://> Вестник Российского государственного гуманитарного университета. 2009. № 3. С. 56-64.
3. Архангельский В.Н., Бударина А.В., Буланов В.С. и др. Государственное регулирование рыночной экономики. М., РАГС, 2010, с.125.
4. Виленски А., Парадокс поддержка малого бизнеса: первичные результаты кризиса, Вопросы экономики, 6, 2011 .
5. Глазев С., Глобальный экономический кризис на фоне чередования технологических методов, Вопросы экономики, 3, 2009.
6. Голиченко О., Формирование модернизации России и инновационные стратегии: проблемы и решения, Вопросы экономики, 8, 2010.
7. Гуриев С., Модернизация или инновация: что важнее для экономики России?, Forbes, 2010.
8. Деньги, кредит, банки: учебник / кол. авт.; под ред. О. И. Лаврушина. 6-е изд., стер. М., 2007. С. 35-37.
9. Достов В. Л. Электронные деньги: регулирование инновационного рынка // Национальная платежная система и роль Банка России в ее развитии: сб. докладов. М., 2011. Вып. 28. С. 155.
10. Кондратов В., Инфраструктура как фактор экономического роста, 2010, www.perspektivy.info/rus/ekob/
11. Кудрин А., Итоги кризиса и перспективы социально-экономического развития России, Вопросы экономики, 3, 2011.
12. Итоги пресс-конференции Ассоциации «Электронные деньги». URL: <http://www.e-moneynews.ru>
13. Мау В., Мировая экономика в 2009 году: Между кризисом модернизацией, Вопросы экономики, 2, 2010.

14. Модернизация экономики и выращивание институтов, / отв. Ред. Е.Г.Ясин – М, изд-кий дом, ГУ, ВШЭ, 2005, с. 438
15. Нагиев А.Т. Проблемы формирования социально-ориентированной эффективной экономической системы, Баку-Иршад, 1994, с. 148
16. Плотников В.Н., Модернизация фермерского уклада в современной России: Источники, проблемы и механизмы осуществления, Волгоград, 2011
17. Пономаренко Е. В. Функции электронных денег // Финансы и кредит. 2008. № 5. С. 48-51.
18. Овсейко С. В. Электронные деньги на современном этапе развития банковских технологий: автореф. дис. ... канд. экон. наук. Мн., 2010. С. 5.
19. Салахов С., Инновационное развитие сельскохозяйственного сектора: реалии и перспективы, Az.ETKTİ və Tİ Elmi Əsərləri, Şərq-Qərb, Bakı, 4/2012, с.9
20. Тараскин И. А., Интеллектуализация труда как фактор повышения эффективности на сельскохозяйственных предприятиях, Научно-исследовательский Институт Труда и Социального Страхования Министерства Здравоохранения и Социального Развития Российской Федерации, Москва, 2011.
21. Теория инновационной экономики: учебник/Под ред. О.С.Белокрыловой-Ростов н/Д: Феникс, 2009, с. 242.
22. Шуленбаева Ф.А., Инновационная модернизация в сельскохозяйственном производстве: проблемы и перспективы развития в Республике Казахстан, Астана, 2010, стр. 5.

İngilis dilində:

23. Adamopoulous T., Restuccia D., The Size Distribution of Farms and International Productivity Differences, Manuscript, University of Toronto, 2011.

24. Bergek A., Jacobsson S., Hekkert M., Smith K., Functionality of innovation systems as a rationale and guide in innovation policy, Innovation policy, theory and practice, An international handbook, Cheltenham, Elgar Publishers, 2010.
25. Branscomb L. M., Choi Y.H., Korea at the turning point: Innovation-Based Strategies for Development, Greenwood Publishing Group Inc., London, 1996.
26. Booth C., Hammond F. N., Lamond J., Proverbs D. G., Solutions for Climate Change Challenges in the Built Environment (Innovation in the Built Environment), Wiley-Blackwell, Oxford, UK, 2012, p.314.
27. Cardoso F.H., Enzo F., Dependency and Development in Latin America, University of California Press, 1979
28. Carlisle F. R., Induced Agricultural Innovation and Environmental Quality: The Case of Groundwater Regulation, Land Economics, University of Wisconsin Press Journals Division, Vol. 63, No. 3 (Aug., 1987), p. 249.
29. Castiglione C., Verdoorn-Kaldor's Law: an empirical analysis with time series data in the United States Advances in Management & Applied Economics, International Scientific Press, vol.1, no.3, 2011, p.160.
30. Chen K., Flaherty K., Zhang Y., China: Recent Developments in Agricultural R&D, ASTI Country Note, Washington, DC, International Food Policy Research Institute, 2012.
31. Chesbrough H. W., Open innovation: the new imperative for creating and profiting from technology, Harvard Business School Press, Cambridge, MA, 2004.
32. Dholakia H., Dholakia R.H., Modernization of agriculture and economic development, The Indian Experience, Indian Institute of Management, Ahmedabad, India, p. 18.
33. Diesendorf M., Greenhouse Solutions with Sustainable Energy, UNSW Press, 2007, p. 86.

34. Djomo J.M.N., The Effects of Human Capital on Agricultural Productivity and Farmer's Income in Cameroon, *International Business Research* Vol. 5, No. 4, Canadian Center of Science and Education, April 2012, p.149.
35. Durlauf S. N., Johnson J. A., Temple P. R. W., Growth Econometrics. In *Handbook of Economic Growth*. Vol. 1a., Amsterdam, Elsevier, 2005.
36. Echevarria C., A three-factor agricultural production function: the case of Canada, *International Economic Journal* 63, Volume 12, Number 3, University of Saskatchewan, 1998.
37. Edmondson A.C., Bohmer R., Pisano G.P., Disrupted routines: Team learning and new technology adaptation, *Administrative Science Quarterly*, 46, 2001, pp. 685-716.
38. Eisenstadt S. N., *Modernization. Protest and Change*, Prentice Hall, 1966
39. Eisenstadt S. N., *Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations*, N.Y., The Free Press, 1978
40. Evenson R., Economic impacts of agricultural research and extension, In *Handbook of agricultural economics*, vol. 1, Amsterdam, The Netherlands, Elsevier Science, 2001.
41. Fleisher B.M., Yunhua L., Economies of scale, plot size, human capital and productivity in Chinese Agriculture. *Quart. Rev. Econ. Finance*, 32, 1992, pp. 112-123.
42. Frank A.G., *Latin America: Underdevelopment and Revolution*, Monthly Review Press, 1970.
43. Garelli S., *The competitiveness road map: 2009 – 2050*, IMD, 2009.
44. Gibbons M., Science's new social contract with society, *Nature* 102, 1999.

Резюме

Динамичное развитие диверсификации и модернизации национальной экономики в условиях рыночных отношений отдает приоритет формированию банковской системы. Устойчивость банковской системы на современном этапе реформ, а также способность вернуться к равновесию, несмотря на негативные последствия значительных внутренних и внешних факторов, являются одним из ключевых условий в финансовом секторе.

Интенсифицированная глобализация и рост конкуренции в любой стране требуя формирования и развития прогрессивной банковской и финансовой системы делает. Таким образом, экономическая и продовольственная безопасность государства без создания соответствующей системы невозможно реализовать свою стратегию. Это наносит ущерб экономической и финансовой безопасности банковской системы и ее стабильности

Факторы, влияющие на устойчивость чувствительности к обстоятельствам в течение этого периода особую роль играет фактор участия иностранного капитала. Таким образом, банковская система наличие нормативно-правовой базы иностранного капитала монополия на рынке банковских услуг постсоциальных и постсоветских стран попытки сделать это. Национальное участие иностранного капитала на рынке банковских услуг положительное влияние на стабильность банковской системы, включая капитализацию повышение уровня, широкое применение передовых банковских технологий является положительным но преобладание этого капитала цивилизовано, хотя оно ценится необходимость сдерживания также следует игнорировать.

Совершенствование механизма страхования вкладов как важного фактора доверия к банкам имеет решающее значение для преобразования сбережений в инвестиционные ресурсы и повышения эффективности внутреннего банковского рынка на внутреннем инвестиционном рынке. Следовательно, потенциальные угрозы устойчивости банковской системы, в том числе

неаграрной экономики превышая ожидаемые пределы инвесторов и, в конечном счете, инвестиционную политику несоблюдение требований безопасности, как правило, в денежно-кредитной политике и следует конкретно расследовать недостатки в его осуществлении.

Реализация убеждений на основе механизма постоянного совершенствования в банковской системе требует обеспечения финансовой стабильности с экономической точки зрения с учетом ключевых особенностей реальной экономики, формирования системы управления рисками, повышения эффективности банковского регулирования и контроля банками.

Summary

Dynamic development of the diversification and modernization of the national economy in the conditions of market relations gives priority to the formation of the banking system. The sustainability of the banking system in the modern stage of reforms, as well as the ability to return to balance, despite the negative effects of significant internal and external factors, is one of the key conditions in the financial sector.

Intensified globalization and competition growth in any country demanding formation and development of a progressive banking and financial system is. So, the economic and food security of the state without creating an appropriate system it is impossible to realize its strategy. It damages the economic and financial security of the banking system and its stability factors affecting the sustainability of the sensitivity to the circumstances during the period, the Participation Factor of Foreign Capital has a special role. So the banking system the presence of the normative-legal base of the foreign capital monopoly in the banking services market of post-social and post-soviet countries attempts to make it happen. National involvement of foreign capital in the banking services market positive impact on the stability of the banking system, including capitalization the rise of the level, the wide application of advanced banking technologies is positive but the dominance of that capital is

civilized, although it is appreciated the need for restraint should also be ignored.

Improvement of the deposit insurance mechanism, as an important factor of confidence in banks, is crucial in transforming savings into investment resources, and enhancing the efficiency of the domestic banking market in the domestic investment market. Hence, potential threats to the sustainability of the banking system, including the non-agrarian economy exceeding the expected limits of investors and eventually the investment policy failure to meet security requirements, generally in monetary policy and the deficiencies in its implementation should be investigated specifically.

Implementation of the beliefs based on the permanent improvement mechanism in the banking system requires the provision of financial stability from the economic point of view, taking into account the key features of the real economy, the formation of a risk management system, improving the effectiveness of banking regulation and control.